

ŽELJKO KARAULA

**PRILOZI ZA BIOGRAFIJU BUDISLAVA pl. BUDISAVLJEVIĆA
PRIJEDORSKOG UZ POMOĆ NJEGOVIH NEOBJAVLJENIH
MEMOARA "POMENCI IZ MOGA ŽIVOTA"***

Željko Karaula, doktorand povijesti
Korčulanska 3c
HR 10000 Zagreb
karaula1980@gmail.com

UDK: 929 Budisavljević, B.
821.163.42-94
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2011-07-06

U radu se uz pomoć rukopisnih memoara Budislava Budisavljevića pl. Prijedorskog *Pomenci iz moga života*, koji se čuvaju u arhivu Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU u Zagrebu, arhivskih izvora, novina te literature donose prilozi na njegovu biografiju.

Gljučne riječi: Budislav Budisavljević-Prijedorski, Lika, Bjelovar, Gospić, Vojna krajina, "Khuenovi Srbi"

Austro-Ugarska je jedna od država koju je Prvi svjetski rat doveo u velika iskušenja. Rat je za nju bio fatalan. Opterećena svakovrsnim nepremostivim unutrašnjim nacionalnim suprotnostima nekad moćna imperija pred kraj Prvog svjetskog rata počela se rušiti kao kula od karata. Stara dugovječna monarhija prosto je izbrisana s povijesne karte svijeta voljom sila pobjednica. Tokom tih teških ratnih godina austro-ugarske agonije i uoči sutona habsburške epohe (1914.-1918.), kada "požar smrti" bijesni na europskim bojištima od istoka do zapada, hrvatski književnik i pripovjedač Budislav pl. Budisavljević Prijedorski u svom skromnom stanu u Zagrebu, daleko od zvukova topova, pod upaljenom noćnom svjetiljkom, već u poodmaklim

godinama, piše svoje memoare (*Pomenke*) opisujući jedan nestali, drugačiji svijet. Memoari govore o razdoblju u kojemu je aktivno sudjelovao, drugoj polovici 19. stoljeća, o Brochovoj "habsburškoj vedroj apokalipsi" na hrvatski način.¹ Nije ih uspio dovršiti, oni su najprije čuvani kao obiteljska ostavština, a zatim početkom 1960. godina završili u depou tada Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (JAZU), uredno zavedeni u njezinom katalogu.²

Memoari su dragocjen izvor za povijest gradova Bjelovara i Gospića, gdje je Budisavljević dugo godina bio velikim županom, jer oživljuju te gradove, ali i Hrvatsku i njezine ljude uglavnom za vrijeme vladavine "pacifikatora Hrvatske" bana njemačko-mađarskog podrijetla Károlyja Khuena Hédervárya (1883.-1903.). Čitanjem ovih osobnih zapisa, osim povijesti porodice Budisavljević dobivamo jednu neizbježnu subjektivnu sliku tadašnjih zbivanja, ali i zanimljivo štivo za razmišljanje o praktičnim potezima jednog narodnjaka (strossmayerovca),³ a kasnije "Khuenovog činovnika" u raznim fazama njegove dugogodišnje visoke činovničke djelatnosti.

Prije tri godine (2009.) navršilo se 90 godina od smrti Budislava pl. Budisavljevića Prijedorskog, hrvatskog književnika i političara. U arhivu Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU u Zagrebu nalazi se njegova rukopisna ostavština, od koje većinu čine memoarski zapisi

---

* U izdanju Srpskog kulturnog društva "Prosvjeta" iz Zagreba i Zavoda za znanstvenistraživački i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (HAZU) Bjelovar u tijeku je proces objavljivanja memoara Budislava Budisavljevića-Prijedorskog. Prvotna namjera bila je obraditi u sklopu Projekta Zavoda HAZU Bjelovar "Povijest grada Bjelovara od njegovih početaka do kraja Domovinskog rata" samo one dijelove memoara koji se odnose na grad Bjelovar i razdoblje koje je Budisavljević proveo u njemu u tri navrata (kao časnik u berečkoj satniji, veliki bilježnik i pomoćnik pukovnika Ivana Trnskog u razvojačenju Varaždinskog generalata, te razdoblje njegova županovanja u Bjelovaru 1884.-1889.). S obzirom na to da se memoari samo u jednom svom dijelu odnose na Bjelovar i njegovu okolicu odlučili smo se za objavu cjelokupnih Budisavljevićevih memoara *Pomenci iz moga života*. U ovom radu donosi se prilog za njegovu biografiju.

¹ W. M. JOHNSTON, 1993. Austrijski književnik Hermann Broch nazvao je razdoblje od 1848. do 1918. u povijesti Habsburške monarhije "vedrom apokalipsom" smatrajući da će njezine oštre proturiječnosti na političkom, idejnom, umjetničkom i svim drugim poljima prije ili kasnije izaći na svjetlo dana i razbiti privid "vedrine" koju je carstvo dotada uživalo.

² Budisavljević je 1918. objavio knjigu *Iz mojih uspomena*, Zagreb, 1918. koja zapravo sadrži samo njegova sjećanja na hrvatske književnike i filologe s kojima je tijekom života došao u bližnji dodir poput Frana Kurelca ili Augusta Šenoa, te se njegovi memoari (*Pomenci*) ne mogu uspoređivati s tom knjigom.

³ Narodna stranka je nasljednica Ilirske narodne stranke osnovane 1841. godine. Kralj Ferdinand je 1843. zabranio ilirsko ime i znak. Tada su *Ilirske novine* postale *Narodne novine*, a Ilirska stranka Narodna stranka. Ona je nastavila da se bori za težnje iliraca i Hrvatskog narodnog preporoda – ilirskog pokreta.

Pomenci iz moga života, te nekoliko njegovih pisama. Sam tekst memoara (*Pomenci*) Budisavljević je napisao vlastoručno, u razdoblju od više godina (s čestim dopunama i ispravcima teksta), prema nekim naznakama najvećim dijelom u zadnjim godinama Prvog svjetskog rata.⁴ Radi se o rukopisu od 170 gusto ispisanih listova i četiri lista prepisana strojem. Kao što se vidi na marginama rukopisa memoara Budisavljević je radio na njegovim dopunama i korekturi čestim intervencijama, ali oni konačno nisu sređeni ni priređeni kao jedna cjelina. Zbog lošeg stanja nekih stranica i nečitljivosti, dijelovi memoara spašeni su prepisivanjem od dva nepoznata autografa, od kojih je jedan najvjerojatnije dr. Ozren Subotić, a drugi dr. Srđan Budisavljević, sin Budislava Budisavljevića.⁵ Potonji je memoare svoga oca poklonio Zavodu za hrvatsku književnost 1963. godine.⁶ Sam tekst memoara pisan je latinicom i ćirilicom,⁷ a neki manji dijelovi na njemačkom jeziku. Tekst je pisan sa specifičnostima ličkog govora (istočnohercegovačko-krajiški dijalekt; novoštokavski ijekavski).⁸ Uz tekst memoara nalaze se i pisma B. Budisavljevića koje je Zavodu poklonio dr. Ivo Frangeš 1961. godine.⁹ Dio rukopisa koji nije prepisan nalazi se u lošem stanju i jedva je čitljiv, posebno dio koji nije pisan tintom. U rukopisu postoje brojne intervencije na marginama, od kojih se neke uklapaju u tekst, a neke ne. Autor je često u napomenama u rukopisu navodio časopise i novine gdje je detaljnije obradio pojedine događaje iz memoara. S obzirom na to da je rukopis pisan u duljem razdoblju neke stvari se ponavljaju, očigledno zbog podmaklih godina pisca. Sam rukopis autor nije uspio srediti za

⁴ S obzirom na to da su memoari uglavnom pisani u vrijeme Prvog svjetskog rata kada je Austro-Ugarska okupirala Srbiju, u Budisavljevićevim *Pomencima* može se primijetiti pojačani srpski nacionalni osjećaj, koga on ni prije nije skrivao, ali je on tokom rata kada je došlo do velikog stradanja srpskog naroda u Srbiji (i terora nad Srbima u Austro-Ugarskoj) bio većeg intenziteta nego ranije.

⁵ Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, 81/1 – 1963., rukopis memoara *Pomenci iz moga života*. Zavodu poklonio dr. Srđan Budisavljević, ministar u mirovini, Amruševa ulica 5, Zagreb. Prema jednoj bilješci u memoarima najveći dio posla oko prepisivanja i sređivanja dotrajalog materijala (pisanog olovkom) najvjerojatnije je napravio dr. Ozren Subotić, književni historičar, kritičar i novinar.

⁶ Istražujući građu za jedan rad o Svetozaru Pribićeviću imao sam prilike da vidim i nekoliko pisma dr. Srđana Budisavljevića upućenih njemu, pri čemu je rukopis jednog od nepoznatih prepisivača memoara najvjerojatnije njegov. Ž. KARLAULA, 2008, 60-88.

⁷ Dio memoara na ćirilici prevela je i uredila Ljiljana Vukašinić.

⁸ Radi odgonetavanja pojedinih riječi korištene su ove knjige: *Lika i Ličani u hrvatskom jezikoslovlju*, 2003; M. ČULJAT, 2004; V. ANIĆ, 1991; M. DRAGIČEVIĆ, 1980; *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, 1963, 373-382.

⁹ Zanimljivo je i pismo B. Budisavljevića iz Karlovca gimnazijskom ravnatelju dr. Radi Vrhovcu u Zagrebu od 17. I. 1917. pisano na ćirilici.

objavljivanje i neki dijelovi nisu kronološki dosljedni (iako je prepisivač nastojao rukopis dovesti u red). Na pojedinim mjestima prepisivač izostavlja pojedine riječi koje nije uspio pročitati. Tekst memoara donekle slijedi kronološki slijed događaja, iako često prevladavaju sjećanja autorova u kojima se on vraća u prošlost. Sami memoari su uglavnom čisto nizanje događaja, bez nekih analitičkih i drugih širih osvrtâ na ljude i vrijeme oko sebe, i to je vjerojatno njihov najveći nedostatak.

Ovdje treba napomenuti da su Budisavljević i njegova djela uglavnom obrađivana i analizirana u sklopu korpusa hrvatske književnosti, dakle sa književnog aspekta, a mi ćemo ovdje pokušati da Budisavljevića prikazemo i kroz njegov politički rad, u raznim fazama njegova života, od krajiškog časnika do velikog župana, pritom ne zanemarujući njegova djela, posebno osvrtâ na hrvatske književnike koje je poznao, jer kroz njih se mnogo toga otkriva. Inače je poznato da je kulturni rad, u svojoj prosvjetiteljskoj ulozi služenja narodu u drugoj polovici 19. stoljeća na prostorima Habsburške monarhije bio vrlo povezan sa političkom djelatnošću.¹⁰ Vrijednost je Budisavljevićevih uspomena to veća što hrvatska historiografija oskudijeva na spisima ove vrste uopće, a za doba Khuenovog razdoblja napose.

Uvod

Politički i nacionalni razvitak hrvatskog naroda i srpske etničke zajednice u Trojednoj kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji kao jedan složen proces pokazuje mnoštvo oscilacija u njihovim međusobnim odnosima i prema austro-ugarskom državnom okviru u kojem su se nalazili. Neka vremenska razdoblja karakterizirala je beskompromisna borba za njihove zajedničke nacionalne interese, druge određena politička stagnacija i zamor, a bilo je i razdoblje u kojima je pod pritiskom jačih faktora nađen kompromis pa uspostavljena i određena suradnja, bilo s austrijskim ili mađarskim političkim elitama. U tim borbama i političkim sukobljavanjima ponekad su ta dva naroda zajednički nastupala protiv dominacije austro-ugarskih centara moći, ali i dužih razdoblja kada su se njihovi interesi značajno razlikovali ili sukobljavali. U skladu s

¹⁰ I u ilirizmu i pravaštvu kao hrvatskim nacionalno-integracijskim ideologijama 19. stoljeća književnost je bila tek sredstvo za postizanje u prvom redu političkog cilja. Moć politike bila je toliko jaka da se u nekim razdobljima može govoriti o potpunoj podređenosti literature političkim ili ideološkim zadaćama. Tako je predvodnik hrvatskoga narodnog preporoda Ljudevit Gaj smatrao književnost tek oblikom ideologije, odnosno u najboljem slučaju književni mu je tekst služio kao sredstvo za prevođenje ideologije u narodu razumljiviji umjetnički jezik. Kao primjer vidjeti djela Ivana Mažuranića, Ante Kovačića, Euugena Kumičića ili Ksavera Šandora Đalskog.

vlastitim državno-pravnim položajem u Austro-Ugarskoj stvarale su se i odgovarajuće političke ideologije među nacionalno-političkim elitama hrvatskog naroda i među elitom srpske etničke zajednice u Hrvatskoj. Upravo u ovim memoarima ispod njegove pozadine stoje neriješena politička i nacionalna pitanja između Hrvata i Srba, koja su znatno utjecala na njihove međusobne odnose.

Politički procesi koji su se odvijali 80-ih godina 19. stoljeća nakon odstupa bana "pučanina" Ivana Mažuranića s banske stolice (1880.), oštrog kursa narastajuće mađarske politike prema Hrvatskoj i dolazak "nemilosrdnog" bana Khuena, vanjsko-politička situacija koja je uvjetovana austro-ugarskim uspjehom (okupacija Bosne i Hercegovine), savez Kraljevine Srbije s moćnom Austro-Ugarskom (u kojem je Srbija postala *de facto* njezin satelit), prisilili su srpsku komponentu hrvatske politike na usku suradnju s mađaronskim režimom u svojevrsnom "zatišju" i oportunističkoj srpske politike u Hrvatskoj. Mađarskim je vlastima, naime, nakon masovnih protesta i nereda 1883. godine trebao pouzdani saveznik u slamanju oporbenih hrvatskih stranaka, prije svega Starčevićevih pravaša i Strossmayerove i Mrazovićeve Neodvisne narodne stranke. Svi ti složeni unutarnji i vanjsko-politički procesi događali su se u vrijeme širih civilizacijskih pomaka, austro-ugarske modernizacije "odozgo", u jednom pokušaju da se industrijalizacijom i urbanizacijom promijeni cijela država, a posebno jedno zaostalo agrarno društvo kakvo je prevladavalo u Trojednoj kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji. Taj prijelaz tradicionalnoga u moderno društvo na prostoru Trojedne kraljevine bio je uvjetovan političko-društvenim ustrojem Habsburške monarhije, posebno nakon pada neoapsolutizma (1859.) i sklapanja Austro-ugarske nagodbe (1867.) koja je tu državu doslovce podijelila na dva dijela u kojima dominiraju dvije nacije: austrijski Nijemci i Mađari. Godine 1868. sklopljena je Hrvatsko-ugarska nagodba kojom je, barem prema hrvatskom tekstu Nagodbe, okončana gotovo stoljetna rasprava o tome je li Hrvatska *pars adnexa* ili *Regnum socium sacrae coronae* tako što je Hrvatska – Slavonija priznata kao kraljevina, međutim rasprave su se i dalje nastavile jer je pojam "kraljevina" postojao samo u hrvatskom tekstu Nagodbe, dok ga u mađarskom nije bilo. Kraljevina Hrvatska – Slavonija dobila je sada svoj (ograničeni) državni suverenitet, i to unutarnje poslove, upravu, sudstvo, znanost, kulturu, školstvo.¹¹

¹¹ Hrvatsko-ugarska nagodba je sporazum izaslanstva Hrvatskog sabora i Ugarskog sabora, sklopljen 1868. godine, kojim je uređen položaj Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i Kraljevine Ugarske unutar ugarskog dijela Austro-Ugarske Monarhije i ustroj središnje vlasti u Hrvatskoj temeljem kojega su Ugarski i Hrvatski sabor donijeli odgovarajuće zakone. Nakon što je 1867. sklopljena Austro-Ugarska nagodba dotadašnja je jedinstvena Habsburška Monarhija podijeljena na austrijski i ugarski dio. Prema novonastalom državnom ustroju Dalmacija i

U drugoj polovici 19. stoljeća Hrvatskoj je nedostajala modernizacijska intervencija iz državnih središta moći Beča i Budimpešte u smjeru interesa unutarnjeg razvoja Hrvatske i Slavonije, pa se modernizacija ponekad odvijala i adaptacijom dijelova predmodernih, tradicionalnih struktura, koje su istodobno kočile pokrenuti proces modernizacije. Cjelokupni proces je pažljivo "doziran" iz Budimpešte (kojoj je Hrvatska predana na "pladnju" Austro-Ugarskom nagodbom), imajući na umu interese mađarskog kapitala i mađarske politike u Hrvatskoj i Slavoniji i na području jugoistočne Europe.

Prema Rumenjak u tom procesu modernizacije "među činiteljima u Hrvatskoj i Slavoniji treba spomenuti održani kontinuitet predmodernih tradicionalnih institucija, od kojih je najvažnija srpska crkveno-školska samouprava u Karlovačkoj mitropoliji, dakle u Hrvatskoj i Slavoniji i Ugarskoj. Ona postaje i izvorište, ali i kočnica procesima sekularizacije i modernizacije koje predvodi liberalna građanska elita "Khuenovih Srba" koji su shvatili da dugo očekivano pripajanje Vojne krajine Banskoj Hrvatskoj otvara nove mogućnosti za ostvarenje srpskih nacionalnih interesa."¹²

Novi hrvatski ban Khuen-Hedervary, koji je dobio zadatak "pacificiranja" Hrvatske svim sredstvima, za svoje je prirodne saveznike izabrao Srbe, mahom okupljene oko unionističke Narodne stranke. Maskiran tankim velom tobožnje ustavnosti, mladi i energični Khuen krčio je put svom opstanku na banskoj stolici tamnicama, progonima, uništavanjem egzistencija, gušenjem štampe, sprečavanjem narodnih zborova, nasiljem kod izbora, poništavanjem oporbenih mandata, sve radi brzog urušavanja svakog oblika oporbenog djelovanja. Glavnu snagu crpio je u manipulacijama državno-nacionalnim ciljevima Hrvata i Srba, koje je namjernim favoriziranjem Srba još znatno ojačao. Ključni je korak u prosincu 1883. bilo formiranje Srpskog kluba koji je ubrzo uklopljen u Narodnu stranku. Unionistička je vlast za izbore 1884. tako skrojila izborne okruge da su Srbi bili svjesno favorizirani u odnosu na većinsku naciju. Primjera radi, Zagrebačka županija, kao daleko najveća u Hrvatskoj, imala je isti broj izbornih okruga kao i Srijemska, inače glavno izvorište srpskih mandata. Rezultat je takvih Khuenovih manipulacija bio da su

---

hrvatski dio Istre, zajedno sa slovenskim zemljama, ušle su u austrijski dio Monarhije, a banska Hrvatska, zajedno s Vojvodinom u ugarski. Po nagodbi Hrvatska je ostala samostalna na području zakonodavstva, uprave, bogoštovlja i nastave i pravosuđa. Ostali su poslovi zajednički. Glavni su bili problemi nagodbe činjenica da Hrvatska nije dobila samostalnost na području financija kao i neriješen problem pripadnosti Rijeke što je riješeno "provizorijem", "privremenim" rješenjem koji je u praksi išao u korist Mađara. U suštini radilo su o sporazumu jače (Mađarske) i slabije strane (Hrvatske), pri čemu je jači partner u načelu diktirao uvjete sporazuma. É. SOMOGYI, 2004, 263-268.

¹² N. RUMENJAK, 2001, 291.

članovi Srpskog kluba osamdesetih godina 19. stoljeća činili gotovo polovinu mandata vladajuće Narodne stranke (birano je između 29 i 36 srpskih zastupnika). Tu lojalnost mađaronskom režimu "Khuenovi Srbi", znali su iskoristiti za svoj dobrostojeći položaj i za opipljiva postignuća u korist srpske etničke zajednice. U doba Khuena ostvareni su krupni rezultati na području politike i gospodarstva koji su išli u prilog srpskoj zajednici. To se vidi, na primjer, u pokretanju brojnih srpskih udruga i uspjesima na području bankarstva (osnivanje moćne Srpske banke u Zagrebu).¹³

U unutrašnjoj politici Trojedne kraljevine srpski su političari (Srpski klub), kako navodi Rumenjak, imali dva osnovna politička cilja, "prvi je bio da osiguraju priznanje srpskog imena kao potpuno ravnopravnog hrvatskom, dakle status "srpskog političkog naroda" u Trojednici, kako se od srednjovjekovnog razdoblja nazivala Hrvatska. Srpski je klub pritiskao bana i ugarske vlasti da prihvate dvojni hrvatsko-srpski suverenitet na hrvatskim prostorima, kako to ne bi postala nacionalna država većinskih Hrvata."¹⁴ Drugi je srpski cilj bila obnova srpske "narodno-crkvene autonomije", uz uvođenje ćirilice kao službenog pisma. To je bila reakcija na banovanje Ivana Mažuranića koji je ukinuo crkveni nadzor nad školstvom, što su Srbi protumačili kao akt usmjeren protiv pravoslavne hijerarhije.¹⁵

Prema Rumenjak, Srbi su smatrali da svestrani nacionalni odgoj u srpskima pučkima školama može uspjeti samo na temelju jedinstva pravoslavlja i srpstva u nacionalno-političkom smislu, "razvoj zasebnog srpskog nacionalnog identiteta može se očuvati i razvijati prije svega odgojem u konfesionalnim srpskim školama, koje bi bile pod nadzorom organa srpske crkveno školske autonomije."¹⁶ To je dovelo do sukoba s vladom i hrvatskima liberalima. Već je iz tog koncepta, izuzećem Srba iz zakonodavstva Hrvatskog sabora, jasno je vidljivo da je školski sustav trebao voditi oblikovanju dvojnog suvereniteta u Hrvatskoj. Svjestan političkih i financijskih posljedica to nije mogao prihvatiti čak ni ban Khuen, kojemu je podrška srpske elite bila potrebna radi održanja vlasti u Hrvatskoj.¹⁷

¹³ M. ARTUKOVIĆ, 2001, 330-331. Srpska banka je bila financirana dijelom kapitalom iz Kraljevine Srbije.

¹⁴ Željko Krušelj, Khuenovi Srbi u borbi za dvojni suverenitet, *Vjesnik*, 11. i 12. III. 2006. (Radi se o prikazu knjige N. RUMENJAK, 2005) Khuenu bi spomenuti zahtjev Srpskog kluba zacijelo bio prihvatljiv zbog daljnjeg sužavanja hrvatskih nagodbenih prava, ali je to ipak bilo u suprotnosti s dominantnom idejom da u ugarskom dijelu te monarhije može postojati "isključivo mađarski nacionalni suverenitet".

¹⁵ N. RUMENJAK, 2005, 19-21.

¹⁶ N. RUMENJAK, 2005, 21.

¹⁷ Detaljnije o Srbima u Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća te njihovom političkom, gospodarskom i kulturnom djelovanju vidi u (posebno djela Nives Rumenjak i Mate Artukovića):

Budislav Budisavljević Prijedorski, krajiški časnik, književnik, veliki župan, političar

Punih trideset godina Budislav pl. Budisavljević Prijedorski nalazio se na javnoj sceni Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije zauzimajući različite administrativne, upravne i vrlo istaknute položaje, uglavnom za vrijeme bana Khuen-Hédervárya (1883.-1903.). Budisavljević je kao visoki činovnik bio dio opisane pragmatične srpske politike u Hrvatskoj pod patronatom bana Khuena, mada je po svom odgoju i razmišljanju bio daleko od takve političke prakse, no kao i mnogi drugi morao se prilagoditi i u tom prilagođavanju polako je gubio sebe i svoj identitet. Kao narodni književnik, duboko ukorijenjen u prošlost i sadašnjost hrvatskog i srpskog naroda na prostorima Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, posebno na prostorima "dične Like" gdje je rođen, Budisavljević je usprkos "služenja mađaronskom banu" mislio da i dalje služi zapravo svom narodu, Hrvatima i Srbima, koje je smatrao "zajedničkim narodom", potičući njihov svestrani kulturni i gospodarski razvitak. Mladi, nepokolebljivi hrvatski narodnjak koji se mađarona i Nijemcima prijetio "velikim i slavnim južnoslavenstvom" pred kojim je budućnost, oponirao im na svakom koraku, s vremenom je počeo gubiti nadu u svoje "romantično jugoslavenstvo", pognuo šiju, služeći mađaronskom režimu, pokušavajući otupiti oštricu njegova djelovanja i u okviru nagodbene Hrvatske učiniti najviše što je mogao. O tome govori i Horvat koji spominje da je Budisavljević s vremenom "morao zauzdati svoje mladenačke krajišničke slobodarske sklonosti i – služiti."¹⁸ Takva njegova sudbina nije bila tada jedinstvena, pogodila je mnoge narodnjake, Hrvate i Srbe, koji su u potrazi za egzistencijom "prodali svoje mladenačke ideale".¹⁹

N. RUMENJAK, 2005; N. RUMENJAK, 1999, 161-239; N. RUMENJAK, 2003; N. RUMENJAK, 2005a, 151-163; M. ARTUKOVIĆ, 1991; M. ARTUKOVIĆ, 2001; D. ROKSANDIĆ, 1991; T. RAJČIĆ, 2003, 943-960.

¹⁸ J. HORVAT, 1965, 55-60. Lijepo je Horvat u svom djelu pokušao objasniti to "služenje". Prema njemu "simplicistički bi bilo proglasiti sve tvz. mađarone prodanim mješinama, beznačajnicima, lopovima, a opozicionalce nagodbenog razdoblja redom veličati kao rodoljube. (...) za racionaliste bila je politika uvijek umijeće ostvarenih mogućnosti, kompromis između neugodne stvarnosti i idealnih ciljeva." Hrvatska historiografija često zanemaruje te "sluge", vodeće ljude mađaronskog režima, već se temeljitije historiografski istražuju samo rodoljubi. Tako to razdoblje ostaje usprkos pojačanoj historiografskoj produkciji posljednjih godina ipak određena "crna mrlja" historiografije u Hrvatskoj. (Kada će se održati znanstveni skup o banu Khuenu u Hrvatskoj i ostalim značajnijim mađarona ?) Bez toga bez sumnje neće biti ni historiografskog napretka.

¹⁹ Rijetki su bili takvi poput Ivana Perkovca, urednika *Pozora*, koji je odbijao da primi kakvo unosnije namještenje, da ne bi morao žrtvovati svoju nezavisnost i političko opredjeljenje. No takav stav imao je svoju cijenu. Obitelj mu je konstantno bila na granici gladi.

Budisavljević je, kad je u pitanju njegov politički način razmišljanja, dakle pripadao onom krugu hrvatsko-srpskih intelektualaca u Hrvatskoj koji se u političkom smislu, platonski zalagao za ideju "jugoslavenstva" i jedinstva, a u praktičnom je služio mađaronskom režimu oličenom u liku bana Khuena i tadašnjim okvirima srpske politike na južnoslavenskim prostorima Dvojnog carstva. Stalno u raskoraku između "hrvatstva, srpstva i jugoslavenstva" Budisavljević kao da nije mogao do kraja naći svoj put.

Podrijetlo i djetinjstvo

Podrijetlom obitelji Budisavljević prvi se pozabavio Aleksandar (Leko) Budisavljević, pripadnik druge grane plemena Budisavljevića.²⁰ Porodica Budisavljević bila je podrijetlom iz mjesta Pećani u Lici. U Liku se doselila iz Crne Gore ili okolice Prizrena preko Hercegovine. Prema njihovu obiteljskom rodoslovlju vode podrijetlo po pretku Budiši, (15. stoljeće), pa su svi njegovi potomci po njemu nazvani Budisavljevići. Prema Pavičiću, Budisavljevići su 1611. godine pobjegli iz Podlapca, mjesta između Ribnika i Udbine s više desetaka vlaških obitelji iz turskog dijela Like u okolicu Brinja, te naselili Brloško polje. Kasnije su se raselili po Lici. Godine 1730. spominje se u mjestu Jošani kraj Korenice knez Dmitar Budisauleuich. Budisavljevići su u prošlosti bili najbrojniji u tom mjestu. Odakle potječu i dvije glavne obiteljske grane, odvjetci braće Bojana (1680.) i Manojla (1684.). Prateći ovu drugu granu dolazimo do Budislavovog pretka Marka Budisavljevića koji je služeći u Ličkoj graničarskoj regimenti kao potporučnik 1787. godine dobio austrijski plemićki naslov.²¹ Protjerujući Turke u "graničnim ratovima", Marko je sa svojom četom često prelazio preko tadašnje granice Austrijskog carstva u zaleđe Osmanlijske imperije (u Bosnu i Hercegovinu). Zbog svoje hrabrosti od austrijskog cara Josipa II, dobio je plemićku titulu i naziv "Prijedorski".²² Otac Budin, istoimeni Bude pl. Budisavljević Prijedorski (rođen 1802. – umro 1868.) bio je siromašni krajiški niži časnik, a majka mu se zvala Sofija, rođena Marić. Budislav (mlađi) je rođen u obitelji kao najmlađe dijete od ukupno šestoro djece.²³ Budisavljevići

²⁰ L. BUDISAVLJEVIĆ, 1890.

²¹ L. BUDISAVLJEVIĆ, 1890. Od pustolovina Marka Budisavljevića Jelisava Horvat je napravila malu priču: Jelisava Horvat, Junak iz Like, *Dom i svijet*, br. 5, 1. III. 1903, 9.

²² S. PAVIČIĆ, 1962, 147, 219; T. RADAUŠ, 1989, 432; I. BOJNIČIĆ, 1899, 23.

²³ Josip Čelar u svom predgovoru knjizi Budisavljević, Turić, Draženović, *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Zagreb, 1963, navodi podatak o 16 djece u obitelji Budisavljevića. Ličani su imali brojno potomstvo, mnogo obitelji više od desetero djece, no ostaje upitno koliko ih je preživjelo do odrasle dobi. Radi toga podatka trebalo bi proučiti matične knjige. Budisavljević u svojim *Pomencima* spominje samo tri brata (Stanislava, Manu i Jovu) ova prva dva vojna časnika

su bili tipična krajiška obitelj, otac u vojnoj službi, a majka se brinula za kuću i djecu. Njegova dva brata Emanuel (Mane) i Stanko bili su na značajnim vojnim položajima. Emanuel (1836-1903.), dvorski savjetnik Dalmatinskog namjesništva u Zadru, a zatim okružni kapetan i šef policije u Kotoru. U Zadru je uređivao upravno-političke novine *Objavitelj dalmatinski* i *Pokrajinski list*.²⁴ Stanko (1837.-1907.) je bio nastavnik u vojnoj Marine-Akademie u Rijeci, (suautor knjige *Handbuch der Militaer-Statistik*) kasnije generalni komesar komesarijata ratne mornarice u Beču, a kao umirovljenik u Puli predsjednik tamošnje Slavske čitaonice.²⁵ Među Budisavljevićima posebno su se istaknuli Budini sinovi Srđan, značajan političar u Austro-Ugarskoj i Kraljevini SHS, te Julije poznati zagrebački kirurg i redoviti profesor na Medicinskom fakultetu u Zagrebu između dva svjetska rata, utemeljitelj kirurške klinike.

Pomenci počinju opisom Budisavljevićevih predaka, a zatim djetinjstvom (dječjim igrama u kojima se "jelačićevi banovci" bore protiv zloglasnih Mađara, te potresnim opisom kolere u Senju) i razdobljem školovanja. Osnovnu školu i sedam razreda gimnazije završio je u Senju. Ovdje su profesori bili svećenici iz senjske biskupije. Nastavni jezik bio je njemački, osim narodnog jezika i vjeronauka.²⁶ Trivij je bio početni stupanj – pučka škola, a nakon njega slijedio je idući – kvadrivij.

Budisavljević je od rane mladosti bio ponosan na svoje ličko podrijetlo. Ta se regionalna posebnost, čvrsto bez obzira na podrijetlo i vjeroispovijest, učvrstila u narodu i svijesti svih stanovnika Like. Prema Bogoviću, Lika je "svojim karakteristikama oblikovala svakoga tko je u nju ušao i ondje rastao, svojim brdima i šumama, svojim vjetrovima i hladnoćama, svojim tlom i vodama, i drugim svojim trajnim obilježjima."²⁷ Ličani su u sebi nosili sve tipske osobine dinarskih gorštaka. Lička narodna nošnja bila je usuglašena s klimatskim odlikama njihova kraja. Kako poljoprivreda u Lici nikad nije prevladavala, Ličani su se morali osim vojništva, okrenuti uzgoju i prehrani stoke. Obitelji s malo zemlje i mnogo djece živjele su uglavnom od ovaca, mlijeka i sira. Povijesno gledano, "dugotrajni status Like kao dijela Vojne krajine (i osmanskog serhata i habsburške Militär Grenze) prouzročio je sporo prestrukturiranje društveno-ekonomskih odnosa i sačuvao transhumantno stočarstvo i dijelom poljoprivredu kao primarne djelatnosti privređivanja na

---

i dvije sestre (Seku i Katu), od kojih se jedna udala u Korenicu za "laćmana" Maksa Pricu, a druga u Zadar za Ivu Stipanovića, Senjanina. Izgleda da je jedno dijete (Jovo) ranije preminulo.

²⁴ I. ZLOKOVIĆ, 1957, 316-319, T. RADAUŠ, 1989, 433.

²⁵ Stanko pl. Budisavljević Priedorski, Omnibus, (Pula), 4, 1907, 661, 1.

²⁶ Hrvatski jezik je kao nastavni jezik u senjskoj gimnaziji uveden 1868. godine.

²⁷ M. BOGOVIĆ, 2009, 38. Više o oblicima ličkog identiteta vidi u istom *Zborniku*.

prijelazu iz 19. u 20. stoljeće."²⁸ Nedostatak obradive zemlje, zbog krške osnove tla i kraćeg vegetacijskog razdoblja, poticao je iseljavanje stanovništva i mijenjao demografsku strukturu ličkih krajeva. Vojnokrajiško uređenje i vojna ugroza stvorili su svijet "slobodnog seljaka i vojnika",²⁹ što nosi i novu crtu u ličkom identitetu. Oblikovan kroz stoljeća, identitet vojnika, gorštaka, postao je u nacionalnom korpusu romantičarski tip čovjeka neraskidivo povezanog s krajolikom i povijesnim uvjetima stalne borbe s nadmoćnijim i bolje opremljenim neprijateljem. Po Tomašiću, anakrona "zadružna" i "plemenska" kultura dugo su odlikovale Liku i njene ljude.³⁰ U prehrani Ličani su najčešće koristili kukuruzni kruh, mlijeko, sir, krumpir, grah, zelje, luk i suhu slaninu. Ličke žene su u tom grubom podneblju u mnogome nalikovale muškarcima. Po naravi su bile izdržljive, marljive. Rađale su mnogo djece. Zbog teškog načina života izgledale su starije nego što jesu. U privatnom životu cijenili su obiteljski život, poštenje, prijateljstvo i susjedstvo. Mnogi Ličani su dogurali do najviših vojnih dužnosti, odnosno čina generala u austrijskoj carevini, (Đuro Grivičić, Stjepan Babić, Stjepan Rukavina, Emanuel Cvjetičanin, Dane Valentić). To okruženje Like i njezine pokrajinske posebnosti do kraja života su djelovale na Budisavljevića i njegovu proznu djelatnost.

Mladost i školovanje u Rijeci i Beču

Osmi razred i maturu Budisavljević je završio u riječkoj gimnaziji gdje se podučavalo na hrvatskom jeziku. Tu se rano uključio u rodoljubnu skupinu hrvatskih đaka i profesora, među kojima su bili profesori Vinko Pacela i Janez Trdina, a posebno je velik utjecaj na njega imao Fran Kurelac.³¹ Često ga je posjećivao u njegovoj kući, pomagao u radu, te bio pristaša njegove "riječke škole." I kasnije se Kurelac dopisivao s mladim Budisavljevićem, koji se tada školovao u Beču, te mu govorio da radi na narodnom jeziku posebno među krajiškim časnicima jer "čim krajičnik, govore o službi, na svoje noge stane, odmah si ga uzvisio, ohrabrio i narodni mu ponos u dušu ulio. Onda za njega prestaje čarobija jezika Nemačkoga."³²

²⁸ D. ŽUPARIĆ-ILJIĆ – A. MATIJEVIĆ, 2009, 639.

²⁹ K. KASER, 1997, 17-19.

³⁰ D. TOMAŠIĆ, 1997.

³¹ Bude. plem. Budisavljević Prijedorski, *Orao – veliki ilustrirani kalendar*, Velika Kikinda, 1897, god. 23, 123-124. U ovom broju *Orla* je izašla Budisavljevićeva kratka biografija i fotografija kao župana ličko-krbavskog. Također vidi kratku biografiju u: Budislav pl. Budisavljević-Prijedorski, *Dom i svijet*, Zagreb, br. 16, 15. VIII. 1902, 17. Za stanje u Rijeci i riječkoj gimnaziji početkom 60-ih 19. stoljeća pogledati: J. TRDINA, 1980.

³² B. BUDISAVLJEVIĆ, 1904, 14. Pismo Kurelca Budisavljeviću 14. studenog 1862. Kurelac je u okviru "riječke škole" svoje učenje razradio s idejom što većeg približavanja ranim

Sl. 1. Budislav Budisavljević kao mladi krajiški časnik - Privatna zbirka obitelji Budisavljević

U Rijeci Budisavljević počinje pažljivije pratiti politička zbivanja, često posjećuje županijsku skupštinu novoosnovane riječke županije gdje prati političke govore. Tamo rado dolazi da vidi "otmjeni lik župana Bartola Zmajića", da čuje "ognjenu riječ zmajeva krila", podžupana Ivana Vončine, da motri "kremenjaka-poštenjaka, a suhorijeka sveca, velikog bilježnika Antu Starčevića."³³ Tu je Budisavljević kao đak počeo borbu za narodnu stvar. Pod pritiskom Mađara koji su željeli osvojiti Rijeku za sebe i zahtjevali uvođenje mađarskog jezika, svi hrvatski đaci, prema Budisavljeviću, trebali su da podcikuju "eljen" i "viva l' Ungheria", ali to nije prošlo jer su hrvatski đaci odgovorili borbom za vlastiti jezik, osobito oni što se "zakitaše narodnim ruhom".³⁴ U Rijeci su mađaroni bili jaki i situacija je bila teška, "kako smo se borili, što smo sve morali podnijeti", kaže Budisavljević, ali kada su navalili na Budisavljevićevu Liku "zatutnji grom sa visoke glavice, onda plaha zvijer u

stadijima u razvoju jezika jer će to, prema njegovu mišljenju, vratiti sve slavenske jezike u prvobitno zajedništvo

³³ B. BUDISAVLJEVIĆ-PRIJEDORSKI, 1918, 83.

³⁴ Za opis situacije u tadašnjoj Rijeci vidi: J. TRDINA, 1980. (poglavljja: Hrvatska Rijeka i riječka gimnazija – Kleemann, Slavenski i njemački profesori riječke gimnazije – Bezuspješni napori Bachovih husara, Štefan Vidic, ravnatelj riječke gimnazije, Školski nadzornik dr. Antun Jarc)

kraj bježi."³⁵ Po završetku gimnazijskog školovanja, Budisavljević nije dvojio o svom budućem putu. Rođen na području Vojne krajine i sam iz vojničke obitelji, koja je generacijama davala austrijskim carevima vojnike, znao je da mu je vojni zanat unaprijed određen. Kako je 1861. njegov otac otišao u mirovinu s 400 forinti godišnje, po njegovim riječima "ni pomišljat smio nijesam na univerzu."³⁶ Iako je želio studirati slavistiku (filologiju), završio je tečaj u Zavodu za krajiške upravne časnike u Beču (Grenzverwaltungskurs) od 1861. do 1863. godine. Nakon završetka vojnog školovanja nikada nije sudjelovao u nekoj bitci.³⁷ Za boravka u Beču često svoje slobodno vrijeme provodi u kavani Löw u ulici Singerstrasse "u koju su dolazila mlada braća, ponajviše sa "našega juga", a osobito iz Hrvatske-Slavonije," gdje su se najčešće čitale novine kako je to "Švabo poslužnik" uzvikivao po kavani "Pocor, Klaznoša, Naše kore list!"³⁸ Tu se često bistrila politika i razgovaralo o političkim zbivanjima u zemlji. Zanimljiva je slika mladog oduševljenog studenta Budisavljevića koji na željezničkom kolodvoru u Beču dočekuje predstavnike "hrvatske dvorske kancelarije u Beču", suradnike kancelara Ivana Mažuranića, i te im oduševljeno recitira rodoljubne pjesme Frana Kurelca o "sudbi naroda našega (...) i nečastivima roda našeg."³⁹

U to vrijeme počinje surađivati u *Pozoru* i družiti se s tada najeminentnijim hrvatskim književnicima Ivanom Trnskim, Augustom Šenoom, Ivanom Dežmanom i dr. U *Pozoru* počinju izlaziti njegovi prvi politički članci. Na poticaj Kurelca Budisavljević u Beču počinje prijevod njemačke vojne terminologije na hrvatski jezik pod utjecajem riječke filološke škole, posebno prijevod *Pravilnika službi vojniskovoj* (kako ju je nazivao Budisavljević). Kurelac mu piše da nađe takve izraze koji bi bili hrvatski po izrazu i po duhu, da se potruži da "itrti ljagu s našega vojničkog jezika, uvesti malko što knjige i narodnosti u našu otudjenu krajinu".⁴⁰ Kao najvatreniji pristaša riječke (filološke) škole i Frana Kurelca, postao je i glavni animator među svojim kolegama u Beču za taj pravac pisanja i standardizaciju hrvatskog

³⁵ B. BUDISAVLJEVIĆ-PRIJEDORSKI, 1918, 84. Vidi i: M. ČOP, 1988, 100.

³⁶ Jedan naš književnik – Autobiografija, *Brankovo kolo – za zabavu pouku i književnost*, br. 44., Srijemski Karlovci, 1911, 700. Tu spominje iskustvo svog velikog prijatelja Lava Vukelića koji se usprkos besparici upisao na pravoslavnu akademiju u Zagrebu, gdje je "kuburio, gladovao po godine" i izgubio cijelu godinu. Vidi i predgovor knjizi pjesama *Književno cvijeće* Lavoslava Vukelića (pribrao B. Budisavljević), Zagreb, 1882, 7.

³⁷ Bude Budisavljević-Prijedorski, *Jutarnji list*, 23. I. 1919, Bude Budisavljević-Prijedorski, *Omladina*, br. 10, I.VI. 1919.

³⁸ B. BUDISAVLJEVIĆ-PRIJEDORSKI, 1980, 84-85.

³⁹ B. BUDISAVLJEVIĆ-PRIJEDORSKI, 1980, 92.

⁴⁰ Z. VINCE, 2002, 463.

jezika. Posebno je utjecao na pjesnike Frana Jelačića i Lavoslava Vukelića.⁴¹ U svom pismu Kurelcu bilježi Vukelićevu izjavu: "Kurelac ter Kurelčevi nadjoše put." Na stvaranju takvog jezika koji bi ujedinio sve Slavene na jugu, u svom (pomalo nestvarnom) sveslavenskom cilju, Kurelac i njegova škola nije se uzmicala ni od stvaranja umjetnih riječi i osobne "kovačije", smatrajući da je to jedini put. Takav stav je doveo riječku školu u sukob sa zagrebačkom školom, koja je izgrađivala jedinstveni standardni jezik na štokavskoj osnovici. Povodom Karadžićevog članka u beogradskom *Vidovdanu*,⁴² Kurelac je pisao Budisavljeviću: "Na što ide ona plitka i preplitka mudrolija? Na kakav "remek" ide i mudrost Vidovdanova. Dobro dakle činite što što uz naše narodno ime tako živo priljepljujete. Srbijem nikad ne ugodismo, dok im god bude današnja pamet. Čto je grozne vike i rugle vsakoga bilo na ime Ilirsko' a sad se grade, kao da im je žao, što smo od njega odstupili (...)." ⁴³ Iako je kasnije napustio osnovne postavke te škole, koje su se s vremenom pokazale nerealne, u njegovu djelu se opaža "osjećaj za stil i čistoću izraza", te trajan trag učenja njegova učitelja, kojega je Budisavljević i kasnije kao priznati pripovjedač uvijek isticao. Na stil Budina pisanja osvrnuo se kasnije i njegov prijatelj Vatroslav Jagić, napominjući da je Bude "Živio na svoju, pak i pisao onako."⁴⁴

Osim književnih tema Budisavljević iz Beča piše Kurelcu i o političkim promjenama u Krajini. Početkom 1860. jačaju veze krajiških časnika s narodnjacima u Hrvatskoj, povećavaju se pretplate na Pozor, te izražava interes za zbivanja u Banskoj Hrvatskoj. Sve to je dovelo do reakcije austrijskih vlasti za velikim premještajima krajiških časnika u druge dijelove Carstva i u redovne postrojbe radi jačanja "vojničkog duha", a i radi podizanja zida između Krajine i Banske Hrvatske. U svom pismu Kurelcu Budisavljević javlja o tim potezima vlasti da se prekinu veze Krajine s Hrvatskom, pa navodi da je u razgovoru "u slovinskoj kavani" s jednim časnikom saznao o premještaju "150 ofic. iz

⁴¹ Lavoslav Vukelić, (20. ožujka 1840, Gornji Kosinj, 26. - ožujka 1879. Sv. Križ kod Začretje), hrvatski pjesnik. U Senju je završio osnovnu i srednju školu, a u Beču upravni tečaj za vojnokrajiške časnike. Službovao u Lici kao časnik u mnogim mjestima. Pod Trnskim na području Varaždinske krajine odigao važnu ulogu u njezinom upravnom razvoju. Pred kraj života kao časnik je premješten u Sveti Križ Začretje gdje je imenovan za podžupanova tajnika. Napisao je 79 pjesama i pet crtica iz krajiškog života. Budisavljević je sabrao sva njegova djela 1882. godine i objavio u knjižici pod naslovom *Književno cvijeće Lavoslava Vukelića*, sa svojim predgovorom "Vjekopisom" o pjesniku. B. BUDISAVLJEVIĆ, 1882, 3-33.

⁴² Članak je prenio Gaj u svojim *Narodnim novinama* "Vidovdan i separatističke plemenske težnje", (21. II 1863.)

⁴³ B. BUDISAVLJEVIĆ, 1904, 18-19.

⁴⁴ M. ŠICEL, 1997, 23.

Krajine.", a posebno napominje da od sada "o mom životu u Krajini nesmjemo vam pisati."⁴⁵

Zbog svog slavenstva Budisavljević se često sukobljavao sa svojim njemačkim profesorima. Kada su na jednom izletu slavenski studenti počeli pjevati slavenske pjesme, profesor ih je prekorio, na što mu je Budisavljević rekao: "Takvo što mi može reći kakav bečki vojnik, ali ne jedan profesor, sramite se".

Budisavljević je svoju mladost i školovanje (Senj, Rijeka), te život u "hrvatskoj koloniji" u Beču, uglavnom proveo među Hrvatima i hrvatskim intelektualcima. Nacionalno integracijski procesi u Hrvata i Srba početkom 60-ih godina 19. stoljeća bili su tek u začetku i nalazili u raskoraku između "etnosa, naroda i nacije." Hrvati i Srbi su u hrvatskim zemljama predmodernizacijskog doba sačinjavali iste društvene zajednice, u kojima se "nerijetko zajednički identificiraju (Hrvati, Slavonci, Dalmatinci) (...) u pitanju je fenomen "pokrajinskih narodnosti".⁴⁶ Budisavljević u tadašnjim procesima hrvatske nacionalne integracije prihvaća hrvatski kolektivni identitet i hrvatsku "nacionalnu svijest". To je dovelo do njegova potpuna identificiranja s hrvatskom sredinom. On se smata Hrvatom, pripadnikom hrvatskog naroda, kako piše "kao muž kao Hrvat, (...) u slavu roda svog".⁴⁷ No, treba istaknuti, da je uvijek na Hrvate gledao u slavenskoj cjelini, kao opreku germanstvu i njemačkom jeziku.

Tako u pismu Kurelcu 1862. Budisavljević piše da Hrvata u vojnoj školi u Beču ima puno, "Hrvatov, aj bogo, trećina, i to "nomine", inače nas lagko pobrojiti na prste". U istom pismu napominje da mu otac (koji je bio odnarođen kao krajiški časnik), sada piše "nije ga tuj sloveca doli hrvatskoga, ni u njegovu ni bratovu. Slast je to meni, pohrvatiti otca te se i panj stari u 60. godini razgrijaao – a brat po gotovu progledao."⁴⁸ U slijedećem pismu raduje se kada mu otac šalje pismo "a to m i je blagdan čitati onu hrvatsčinu, što se ori Likom ravnom i Krbavom slavnom, Dalmacijom ter Bosnom ponosnom, uza morje te

⁴⁵ B. DRECHSLER, 1915, 101. (Pismo od 15. IV 1862.). Više o reformama u Krajini u to vrijeme: M. VALENTIĆ, 1981, 114-119.

⁴⁶ D. ROKSANDIĆ, 1991, 169. Više o složenim procesima nacionalnih integracija u srednjoj Europi: M. HROCH, 2006.

⁴⁷ B. BUDISAVLJEVIĆ, 1913, 9.

⁴⁸ B. DRECHSLER, 1915, 101. (Pisma Budisavljevića Kurelcu od 6. III. 1862, 14. IV. 1862, "zadnjeg dana" studenog 1862, 12. I. 1863, 26. V. 1863, "početkom veljače" 1864.) U pismu od 12. siječnja 1863. stoji da mu je brat "Mane (24. god. mu ima) je već Hrvat dušom i tielom." Vidi također i rad: A. VEBER, 1874, 160-205.

Gorom junačkom (...)"⁴⁹ I u drugim pismima iz toga razdoblja slavi svoga učitelja da "a poživ`li još 100 i 100 godin na slavu i ponos hrvatskog roda, hrvatske knjige."⁵⁰ U nekim pismima jasno razlikuje Hrvate od Srba, kao npr. u studenom 1862. govori "što vsakom hrv. srcu godi" da je pri posjeti crnogorskog vojvode Mirka Petrovića Beču od Srba pozdravljen, a zatim se k njemu uputi 12 mladića hrvatskih, a na čelu "jim ranko naš Jelačić (vsi hrv. odjeveni)."⁵¹ Komentirajući nastupno predavanje svog učitelja u đakovačkom sjemeništu 1863. Budisavljević opisuje Hrvatsku teritorijalno, "Samo zapesmo kod "zemlje bosanske i slavonske zemlje". Nam se vidi, da je to vse hrvatska zemlja, ali ako vas bude volja, Bosna je danas krivicom turska, a za koje vrieme bude, ako bog da, opet hrvatska zemlja. Ne veli se ni Bosanska, ni Hercegovačka, ni Slavonska već: Bosna, Hercegovina, Slavonija, ali se veli "Hrvatska" i bez "zemlja".⁵² To potvrđuje i Milan Budisavljević, pisac predgovora zbirki Budisavljevićevih pripovjedaka "Iz starog zavičaja", kada napominje da nije čudno takvo opredjeljenje, jer u toj sredini i uz takva učitelje, sve to budi "u Budisavljeviću patriotsko oduševljenje za hrvatsku grudu i njezine pravice".⁵³

Takve stavove Budisavljević iznosi i u svojim člancima u *Pozoru* (Koliko je jada i zla trlo i morilo mili taj dijelak hrvatske zemlje; velik je Bog, a jak narod hrvatski).⁵⁴ Ovdje imamo jednu zanimljivu priču o posjetu znamenitog ruskog slaviste Antona S. Budilovića Vojnoj krajini. Budilović je bio uvjeren da su svi štokavci po narodnosti Srbi, no Budisavljević mu je u Plaškom *ad oculus* pokazao da je u zabludi. Pred Rusom upitao je jednog štokavca graničara kojim jezikom govori: "a on mu odsiječe: Hm, a ma rvacki ka i ti."⁵⁵ Ta njegova "hrvatska faza" produbila se suradnjom s pukovnikom i književnikom Ivanom Trnskim u Zagrebu i Bjelovaru i trajala je otprilike do njegove 35. godine, do 1872.-75. kada je Budisavljević premješten u Srijem. Sve ove navode o svom ranom hrvatstvu i tadašnjem opredjeljenju Budisavljević potvrđuje u svojim memoarima. Njegova bliža suradnja u

⁴⁹ B. DRECHSLER, 1915, 103. Službeni jezik u austrijskoj vojsci bio je njemački. Vojška je bila zamišljena kao takva institucija u kojoj su se austrijski narodi međusobno asimilirali, a časnici odnarođivali, (osim Nijemaca), prema kojoj su časnici i vojnici osjećali "crnožutu" odanost.

⁵⁰ B. DRECHSLER, 1915, 102.

⁵¹ B. DRECHSLER, 1915, 103.

⁵² B. DRECHSLER, 1915, 111.

⁵³ B. BUDISAVLJEVIĆ-PRIJEDORSKI, 1914. Vidi i: Lj. MARAKOVIĆ, 1935, 81.

⁵⁴ Bečki kamerad o hrvatskoj Krajini, *Pozor*, 8. V. 1863, 3.

⁵⁵ B. BUDISAVLJEVIĆ, 1913, 26. Isto vidi i u: Mali spomenak A. S Budiloviću, *Ilustrovani Obzor*, br. 12, 1909.

srpskim časopisima počela je tek od 1890. godine kada je časopis Javor štampao njegovu pripovijest Zadnji lički harambaša, prvi put na ćirilici. I cjelokupna poznata korespondencija Budisavljevića povezuje s hrvatskim piscima i književnicima.

Budisavljević kao upravni časnik u Krajini – početak književne djelatnosti (1863.-1875.)

U jesen 1863. Budisavljević je stupio na mjesto časnika krajiške uprave u Ogulinu (poručnik kod 3. ogulinske pukovnije), onda je za pola godine bio premješten u Oštarije, a zatim dvije godine poslije seli na službu u Primišlju, primišljanskoj satniji. Ovdje se bavio opasnim lovom na hajduke, koje je gonio s drugovima do Bosne. U memoarima opisuje epizodu kako je stekao govorničku vještinu, kada je govorio pred starješinama zadruga o raznim proglasima i uredbama vlasti, a i utjecajima na starješine da se ostave svakoga zla i nevolje i da utječu na druge. Od mladih dana Budisavljević se počeo interesirati za književnost u kojoj se spominju narodni običaji i praktični život naroda, uglavnom pod utjecajem svojih učitelja u gimnaziji u Rijeci, Frana Kurelca i Janeza Trdine.⁵⁶ Prvi svoj tekst o Hrvatskoj Vojnoj krajini objavio je 1863. u *Pozoru*. Kao mladi poručnik krajiške uprave u Primišlju 1868. štampanim proglasom odobrenim od zagrebačke generalkomande, počinje akciju za sakupljanje narodnih rukotvorina, pjesama i poslovice širom pukovnije. Zbog svoga rada je imenovan i muzejskim povjerenikom za Gornju krajinu u Ogulinu.

Značajnije pisanje mnogih članaka za novine u kojim se razmatra politička situacija počinje tek pri premještanju u Varaždinsku krajinu, 1868. u mjesto Berek (berečka satnija).⁵⁷ Ovdje počinje slati mnogo političkih članaka u

⁵⁶ O Kurelčevom utjecaju na njegov književni rad: B. BUDISAVLJEVIĆ, 1911; B. BUDISAVLJEVIĆ, 1904, 1-68; B. BUDISAVLJEVIĆ, 1918.

⁵⁷ Budisavljević je 1869. premješten u naselje Berek u Varaždinskoj krajini. Upravo je tada u Bereku Budisavljević napisao svoju prvu pripovijest-crticu iz krajiškog života "Petar Gavran mrke sreće", koja je izašla u *Vijencu* 1869. godine. Zanimljiv je i opis tadašnjeg sela Bereka kako ga je opisao Budisavljević: "Sjedište satnije bilo je jedno pusto mjesto u zabitnu kraju, zemlja slaba, a nikakav promet. red kućica graničarskih pružio se u duž kraj ceste, kućica drvenih a s pregrtcima i prigratcima za oženjene članove zadruga. ceste gradjene nije bilo ni pedlja, osim kroz dva mjesta na okrajku satnije, pa ako te je ljeti pri vožnji gušila ne samo vrućina već i gadna prašina, zimi nijesi mogao u vanjska sela van korak po korak po debelom blatu. To je blato i usred sjedišta satnije bilo tako jako, da se nijesi mogao nikud nikamo otisnuti u šetnju. U mjestu ni crkve ni popa, već od gospode: neženja satnik, neženja upravni častnik, neženja "veliçar", pa dva oženjena narednika (veljbabe) i neudata babica, a u niskoj drvenjari kraj školice oženjen seoski učitelj s 10. for. mjesečne plaće (...) Da, još je u mjestu bila "svačija kuća", krčma,

bečki *Zukunft*, prašku *Politiku*, a najviše u *Zatočnik*, pod naslovima "Iz varaždinske krajine". Da bi prikrio svoje ime pred vojnim vlastima, zamolio je katoličkog svećenika iz Ivanske Blaža Vrbanaca da se koristi njegovim imenom. U Bereku je osnovao i podružnicu Hrvatskog gospodarskog društva. U tom razdoblju najveća je bila njegova aktivnost da pri prvim izvješćima o djelomičnom razvojačenju Krajine⁵⁸ na pučkim sastancima, pred krajišnicima i skupljanjem potpisa agitira da se Krajina ne prepusti Mađarima, da se spoji s Hrvatskom odnosno Ugarskom "po objesnoj peči mađarskoj". Njegovo djelovanje zajedno s ostalim časnicima dovelo je do velike uznemirenosti stanovništva u križevačkoj pukovnici, te je zapovjednik brigade u Bjelovaru "u strahu pred pokretima naoružane krajiške mase" tražio upute i objašnjenja iz Beča, naglasivši da taj pokret krajišnika nadraستا mogućnosti Generalkomande u Zagrebu.⁵⁹ Najveća pobuna izbila je baš u satnijama u Bereku, Ivanskoj i Gudovcu gdje se krajišnici skupljaju i traže objašnjenje. Delegacija krajišnika koja dolazi u Bjelovar, zahtjeva da stvari ostanu kakve jesu, da oni ne žele izgubiti nikakve beneficije koje im pripadaju.⁶⁰ Ubrzo je krajiški pokret suzbijen, a proces razvojačenja nastavljen.

Svoju prvu značajniju "narodnu stvar" Budisavljević je odigrao na prostorima Varaždinske krajine 1871. godine. Tu je sa novoimenovanim upraviteljem, budućim županom Bjelovarske županije pukovnikom Ivanom

---

omalena, oniska s dvije sobice za goste, za gospodu i za opanak, te podruška sobica za krčmara i vjenčana mu druga.", Bude, Budisavljević, Listak. Pred po veka u Krajini staroj, *Liječnički vijesnik*, br. 4., 1913, 182.

⁵⁸ Reskript o djelomičnom razvojačenju Krajine objavljen je u *Wiener Zeitungu* 22. kolovoza 1869. U svom članku iz *Zatočnika*, Budisavljević kaže: "Krajini ovoj ne rodi zora liepoga dana, već joj sprema grad i oluje, nove patnje, novo tamničenje. (...) U ovom najvažnijem času nitko, nitko ne pita pučanstva, o koga se glavi, o koga se sreći ili nesreći radi. A tko je vlastan pučanstvu ovom, carskom voljom hrvatskoj zemlji i slobodu povraćenu, nasilice plesti uže novog zakonarstva? Tko je saslušao rieč njegovu ili zakonitoga danas zastupstva mu, gdje ga tišti, koje su mu želje i zahtievi?" Glas iz Krajine varaždinske, *Zatočnik*, 11. IX. 1869., 2.

⁵⁹ M. VALENTIĆ, 1981, 177.

⁶⁰ M. VALENTIĆ, 1981, 177. Krajiški pokret se razmahao tadašnjom Krajinom. Prema Valentiću: "njegova osnovna postavka je u mržnji pomiješanoj sa strahom, da će biti prepušteni Mađarima (poslije Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868 u svijesti krajišnika je ujedinjenje sa civilnom Hrvatskom isto što i doći pod vlast Pešte) i gubitak dotadašnjih prava, odnosno ugroženost egzistencije krajiškog stanovništva." Sve to koristi i Narodne stranka koja se nada ponovnom dolasku na vlast, a i vojni krugovi koji ne žele prepustiti Krajinu Pešti. Prema svemu sudeći uloga Budisavljevića u krajiškom pokretu je značajnija nego što se vidi iz njegovih memoara. Odmah nakon toga Budisavljević se pravda da je to ipak bio pogrešan potez. U izvješću bjelovarskog zapovjedništva u Beču stoji da je predvodnik delegacije krajišnika u Bjelovar (ugledni podčasnici, seoski starješine) i njezin govornik "na generala ostavio snažan dojam. Bilo je očito da taj krajišnik poznaje pisanje bečke štampe."

Trnskim počeo proces demilitarizacije Krajine, ukidanje dviju pukovnija križevačke i đurđevačke i stvaranja nove civilne uprave. Trnskom je najvažniji pomoćnik u tome upravno-administrativnom poslu postao Budisavljević, tada privremeni veliki bilježnik i "dobar poznavao prilika i pojedinih osoba u jednoj i drugoj pukoviji", jer je već prije služio u berečkoj satniji na području Varaždinske krajine. Budisavljević je pozvao svoje prijatelje "pobratima" Lavoslava Vukelića i u dogovoru s Trnskim, Vjekoslava Kleina (vojnog suca u Bjelovaru) da mu se pridruže.⁶¹ No, nakon obavljenog posla i ustrojavanja osnovnih upravnih oblasti nove Bjelovarske županije, Trnski je kao novi župan podržao kandidate Narodne stranke u županiji i Ivana Mažuranića kao kandidata narodnjaka na izborima u rujnu 1871. u Bjelovaru. Ugarska vlada se uplašila da će se isto ponoviti na izborima 1872. godine. Tim potezom su Trnski i Budisavljević otkazali poslušnost mađarskoj vladi, te su po nalogu vlasti morali otići.⁶² Trnski se po svojoj smjeni obratio Budisavljeviću vidno ogorčen: Wissen sie, was mir dieser Hund Lonjaj angethan hat? (Znate li što mi je napravilo ono pseto Lonjaj!⁶³). Prema riječima Budisavljevićevoga prijatelja Vukelića:⁶⁴ "Mi smo došli ovamo uz Trnskog, izpovjedali smo njegovo osvjedočenje i radili smo njegovim smjerom. (...) Kad vam on nije s voljom, nećemo ni mi biti s voljom (...) Podje li Trnski, podjosmo i mi."⁶⁵

Budisavljević se nije mogao pomiriti sa smjenom Trnskog, te je na sastanku u Budimpešti verbalno napao ugarskog ministra predsjednika M. Lonyaya, a zatim organizirao izaslanstvo s potpisima potpore za audijenciju kod cara Franje Josipa I. u prilog Trnskom, a kao veliki bilježnik vodio je izvanredne županijske sjednice i što duže odlagao predaju vlasti banskom povjereniku M. Kršnjavom. No, sve je bilo uzalud. Vrijedno je napomenuti da se Budisavljević, kao veliki bilježnik, izrazito zalagao i da ime grada bude

⁶¹ M. VALENTIĆ, 1981, 230.

⁶² Od 10 mjesta za zastupnike hrvatskog Sabora koja su pripala Bjelovarskoj županiji (9 kotareva i grad Bjelovar) na naknadnim izborima 5. rujna 1871. u svima su pobijedili kandidati Narodne stranke.

⁶³ Menyhért Lonyay, ugarski ministar predsjednik.

⁶⁴ Pjesnik Lavoslav Vukelić bio je najveći Budisavljevićev prijatelj. Njegova rana smrt 1879. godine u Svetom Križu kraj Začretja sa samo 39 godina jako ga je potresla. Da se oduži prijatelju i pomogne njegovoj obitelji, Budisavljević je skupio njegove pjesme i izdao ih u zbirci *Književno cvijeće Lavoslava Vukelića* u Zagrebu 1882. sa svojim podužim predgovorom, a i drugo izdanje slijedeće godine. Isto tako je 1887. pokojniku podigao nadgrobni spomenik.

⁶⁵ Pučka škola u bjelovarskoj županiji za doba Ivana viteza Trnskog, *Napredak*, br. 13., 1. svibnja 1888., 198. Ukupno je 17 upravnih činovnika u Bjelovarskoj županiji zahvalilo na službi i odstupilo zajedno s Trnskim.

Bjelovar, po staroslavenskom, no nakon odstupa Mađari su nametnuli ime Belovar.⁶⁶

Nakon uspješnog ukidanja Vojne krajine na bjelovarskom području 1871/72., kratko vrijeme je proveo u Vinkovcima; tu se sukobio s majorom Čičerićem oko pitanja narodnog jezika, te je opet premješten u Ogulin gdje je proveo dvije godine.⁶⁷ Upravo u Ogulinu Budisavljević je kao krajiški časnik postao jedan od osnivača Hrvatskog planinarskog društva (HPD) zajedno s profesorom matematike dr. Johannesom Frischaufom iz Graza (koji je dao inicijativu) i Vladimirom Mažuranićem, a koje je osnovano u Zagrebu 1874. godine, kao prva organizacije te vrste na jugoistoku Europe.⁶⁸ U zajedničkom razgovoru došli su na ideju da je potrebno osnovati "društva za laznju po gorah". Budisavljević je odmah kontaktirao profesora geologije na Zagrebačkom sveučilištu Gjuru Pilara koji je pozvao na sastanak u Narodni muzej 13 uglednijih građana na osnivački sastanak društva. Priznanje za Budisavljevićeve akciju oko osnivanja podružnice HPD-a "Visočica" u Gospiću 1898. godine, popratio je časopis *Hrvatski planinar* riječima "kako je na čelu tog pokreta muž, koji je 1874. godine sa svojim prijateljima osnovao u Zagrebu Hrvatsko planinarsko društvo, stalne je nade da će podružnica u Gospiću biti prva u domovini, a dao bog dobrobiti kršne i junačke Like i Krbave."⁶⁹

Zbog svog rada i spisateljskog djelovanja u hrvatskim političkim listovima Budisavljević je često bio u nemilosti austrijskih vojnih krugova. Tako sam spominje da je zbog "vruće glave" više puta premještan, nigdje se nije zadržao duže od pola godine.⁷⁰ U Ogulinu gdje je bio smješten 1874. na red ga je pozvao i general Mollinary "da mi mrko i mrsko očita bukvicu, radšta drljam u novine i raspredam niti velike politike", na što mu je Budisavljević rekao: "Ima hljeba ispod neba, gdje mi je glava, tu mi je i uzglavlje."⁷¹ Tada je odlučio prijeći u civilnu službu.

⁶⁶ Iz bjelovarske županije, Primorac (Kraljevica), 17. IV 1875, 62.

⁶⁷ Vidi pismo Augusta Šenoae iz 1874. o zajedničkom putovanju s Budisavljevićem od Ogulina do Novog Vinodolskog pa do Kraljevice. M. ŠENOVA, 1950, 102-103.

⁶⁸ Bude Budisavljević, Kako je postalo Hrvatsko planinsko društvo, Zagreb, *Hrvatski planinar*, 1898, br. 3, 35.-42. Nakon susreta s Johannesom Frischaufom u Ogulinu 1874. pokrenuo je osnivanje HPD. Godine 1882. potiče izgradnju skloništa na Ličkoj Plješivici, a 1898. osnivanje podružnice HPD u Gospiću. *Hrvatska planinarska književnost: antologija-biografski leksikon*, 1994.

⁶⁹ Uzlaz na velebitsku Visočicu (1619 m), *Hrvatski planinar*, 1. travnja 1898, 59.

⁷⁰ Takvi premještaji bili su vrlo česti. Tako je i Petar Preradović zbog svoga preporodnog rada u Zadru i listu *Zora dalmatinska* 1846. godine uskoro premješten iz Zadra. V. STOJANČEVIĆ, 1989, 325-326.

⁷¹ Budisavljević, Turić, Draženović, *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, 1963, 63-64.

U ovom razdoblju nastaju prve kratke pripovijesti ili crtice iz Budisavljevićeva pera. U svojim djelima (*Petar Gavran mrke sreće*, *Bjegunica draga*, *Od duga časa*, *Dvobračinica Mara*, *Očajnik Milivoj*) uglavnom je opisivao narodne običaje iz svoga rodnog kraja, Like, Gornje krajine.⁷² Zbog spomenutih političkih ne/prilika Slavena u Habsburškoj monarhiji – običaji, folklor, narodni jezik, dolaze u prvi plan u izgradnji književne politike Hrvata i Srba, uz tendenciju da se što više prikažu svi osebujni oblici narodnog izražavanja, sve što izgleda autentično u životu običnog naroda. Zbog toga se pojavljuju regionalni pisci koji su književno obrađivali samo svoj rodni kraj i njega isključivo prikazivali. Jedan od njih bio je i Budislav Budisavljević. Po Šicelu, Budisavljević je bio trajno zaokupljen životom Like i njezinih seoskih stanovnika, većina njegovih pripovijesti ima dva izvorišta: narodno stvaralaštvo i tradiciju hajdučko-turske novelistike.⁷³ Kao regionalni, lički pisac, "on je u najdubljoj dubini, svoga umjetničkoga bića ipak prozaik bijede, nevolja i životnih poteškoća svojih ličkih gorštaka."⁷⁴ Slikovitost i jednostavnost odlika su Budisavljevićevih priča, a po svojim osobinama njegove pripovijesti slične su narodnim pričama. U njegovim pripovijestima nema opširnije analize likova i

⁷² Vidi literaturu o Budisavljevićevu književnom djelovanju: S. GEORGIJEVIĆ, 1938-39, 740-746, D. Lopašić, Bude Budisavljević Prijedorski. K njegovoj sedamdesetgodišnjici, *Sloga*, br. 32, 10. VIII 1913, 1-2; Josip, Pasarić, Bude Budisavljević, (predgovor zbirci S ličke grude), III-XXVI, Zagreb, 1913; Nikola, Andrić, Ovogodišnje knjige "Matice hrvatske". B. Budisavljević: "S ličke grude", *Narodne novine*, LXXIX, br. 280, Zagreb, 3. XII 1913, 1-2.; Zofka, Kveder, Bilder aus der Lika, Agramer Tagblatt, XXVIII, br. 275, 29. XI 1913, 1-3.; Srećko, Brodar, B. Budisavljević: S ličke grude, *Ljubljanski zvan*, XXXIV, št. 1, Ljubljana, januar 1914, 54-55; Andrija, Milčinović, Bude Budisavljević: "S ličke grude", *Književne novosti*, I, br. 7, Zagreb-Rijeka, 7. III 1914, 110; Izidor, Cankar, B. Budisavljević: S ličke grude, *Dom in svet*, XXVII, št. 5, Ljubljana, maj 1914, 166; Milan, Budisavljević, O piscu ove zbirke, (predgovor zbirci Iz starog zavičaja), V-XIV, Novi Sad, 1914; Branko, Vodnik, Divni umiljatnik iz Bjelopolja, (predgovor knjizi *Iz mojih uspomena*), III-IX, Zagreb, 1918; Stevan, Žakula, Iz mojih uspomena (Bude Budisavljević Prijedorski), *Književni jug* I, knj. II, sv. 7, Zagreb, 1. X 1918, 265-267; Branko, Vodnik, B. Budisavljević: Iz mojih uspomena (Povodom sedamdesetgodišnjice njegovog rođenja), *Narodne novine*, LXXXIV, br. 170, Zagreb, 27. i 29. VII 1918, 1-2; Zofka, Kveder, U spomen Bude Budisavljevića, *Jugoslavenska žena*, III, br. 3, Zagreb, mart 1919, 101-103; Dragutin, Prohaska, Bude Budisavljević Prijedorski, *Jugoslavenska njiva*, III, br. 5, Zagreb, siječnja 1919, 78-79; Svetozar, Georgijević, Lika u našoj književnosti i kulturi, *Glasnik Jugoslavenskog profesorskog društva*, XIX, br. 10, Beograd, juni 1938, 740-746; Josip, Čelar, Bude Budisavljević (Prigodom 120. godišnjice rođenja), *Riječka revija*, br. 4, travanj 1963, 274-279. Cjeloviti popis književnih radova B. Budisavljevića od 1869. do 1910. godine vidi u *Brankovu kolu*, XVII, br. 45, Srijemski Karlovci, 1911, 717-718.

⁷³ M. ŠICEL, 2004, 224. Vidi i zanimljivu usporedbu dva književnika kojima je Lika i njezini ljudi bili u fokusu književnoga rada: Ante, KADIĆ, Dva lička pripovjedača: Bude Budisavljević i Mile Budak, br. 4, *Hrvatska revija*, 740-753.

⁷⁴ Budisavljević, Turić, Draženović, *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, 1963, 8.

njihova razmišljanja, Budisavljević se ograničio na "fotografiranje onoga što je u određenom vremenu bilo tipično za život u Lici, (...) u njima su zahvaćeni živi ljudi u njihovim patnjama, i reakcijama na događaje koji su im se nametali."⁷⁵ U svoje vrijeme, Budisavljević je svojim djelima iz narodnog života pobuđivao veći interes, prikazivanje narodnog života i običaja bilo je traženo i kao svojevrsna potpora za otpor protiv tuđinske kulture (germanske). U svom nastojanju da opiše cjelokupni narodni život u Lici i Krajini Budisavljević opisuje i odnos krajiških vlasti prema Romima te odnos Roma prema svojoj djeci.⁷⁶

Podžupan u Srijemskoj i Požeškoj županiji (1875.-1883.)

Za podžupana u Rumi (Srijemska županija) Budisavljević je imenovan 1875. godine na prijedlog svoga prijatelja Ivana Vončine (izgleda i s privolom srijemskog župana Jovana Živkovića), koji ga je o odluci banske konferencije obavijestio pismom. Tamo je bio na službi do kraja 1881. godine. Zbog svoga narodnoga i gospodarskog rada u Bjelovaru sa županom Trnskim, a i prije u Ogulinu, o Budisavljeviću je povoljno mišljenje izrazio Franjo Rački u pismu Strossmayeru, nazivajući novoga mladog podžupana u Rumi "poštenjakom", koji će u Srijemu načiniti reda.⁷⁷ Za vrijeme svoga boravka u Srijemu u Budisavljevića se jače razvio srpski nacionalni osjećaj. To je i opisao u svom susretu sa srpskom kazališnom družinom u Vinkovcima 1872. godine koja je na njega ostavila velik utjecaj "Tada mi je prvi put oblaznula jaka zraka srpske svijesti".⁷⁸

Budisavljević je kao podžupan u Rumi, za vrijeme banovanja Ivana Mažuranića, vjerno provodio sve vladine odluke. Tako je o pitanju pretvaranja srpskih konfesionalnih škola u svjetovne na osnovi prosvjetnog zakona iz 1874. bio odlučan prema pravoslavnim učiteljima, odgovarajući na njihove prosvjede: "Okanite se toga, ja vaše podpise i ne tražim, ja nemam vama stavljati ni kakva pitanja, očete li ili ne, eto imam samo da proglasim, evo čujte kako glasi nalog zem. Vlade." Tko nije pristajao na taj zahtjev vlade od Budisavljevića je "dobio otpust."⁷⁹ Zbog takvih postupaka novosadska Zastava i osječki Drau (Drava), napadali su Budisavljevića da je pohrvatio škole. U svojim memoarima opravdava takve postupke, tvrdeći da su bili nužni. Često se privatno družio sa Zmaj Jovom Jovanovićem, liječnikom u Kamenici i Antonijem Hadžićem,

⁷⁵ Budisavljević, Turić, Draženović, *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, 1963, 11.

⁷⁶ Bude Budisavljević, Mali cigo: crtica iz krajiškog života, *Suvremenik*, V, 11, 1910, 773-780.

⁷⁷ Korespondencija Rački-Strossmayer, 1928, 345.

⁷⁸ N. KONJEVIĆ, 2006, 365.

⁷⁹ V. KRESTIĆ, 1995, 261.

ravnateljem novosadskog kazališta. Tada je i oženio Erminu Albrecht, kćerku vinkovačkog kožara Adolfa Albrechta, koju je upoznao prije u Vinkovcima. U Srijemu se osim uobičajenih činovničkih poslova počeo baviti i pronalaženjem arheoloških iskopina, te je surađivao s prof. Brunšmidom koji je često zbog arheoloških istraživanja dolazio u Srijem. I kasnije se Budisavljević kao veliki župan u ličko-krbavskoj županiji, nastavio baviti skupljanjem arheoloških nalaza i narodnih rukotvorina te sudjelovao na raznim izložbama. Na Gospodarsko-šumarskoj jubilarnoj izložbi 1891. u Zagrebu, je zajedno s trgovcem i industrijalcem Danielom Hermannom, dobio počasnu diplomu.⁸⁰ Bio je i član Hrvatskog starinarskog društva u Kninu.⁸¹

Po njegovim riječima izgleda da su glavni razlozi njegova odlaska iz Srijema bili neprestani napadi novosadske Zastave na njega, sukob s novinarom i zastupnikom Stevom Popovićem-Vackim koji ga je u Saboru optuživao za razne inkriminacije i "turske zulume". Sve to je uzrokovalo i pogoršanje zdravlja, te je tražio premještaj. Uskoro ga je i dobio, i to mjesto podžupana u Požeškoj županiji, kamo se i preselio krajem 1881. godine.⁸²

U Požegi je, nakon odlaska tadašnjeg velikog župana Ivana Vardiana, rukovodio svim upravnim poslovima županije sve do izbora novog župana županije požeške Dragutina Gvozdanovića pl. Grabarskog sredinom 1884. godine.⁸³ Za to vrijeme postao je i predsjednik požeškog ogranka Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva u Zagrebu.⁸⁴ U Požegi se najviše družio s Franjom Cirakijem, književnikom, gradonačelnikom Požege i narodnim zastupnikom, te s gimnazijskim profesorom Markovićem, koji su mu pomogli da nakon smrti svoga prijatelja Lava Vukelića (1879.) skupi njegove pjesme, i objavi zbirku pjesama *Književno cvijeće Lava Vukelića*, uglavnom radi pomoći njegovoj siromašnoj obitelji.⁸⁵ Osim Cirakija i Markovića Budisavljević je uspostavio prisne veze i s pakračkim episkopom Nikanorom Grujićem u čijem dvoru je često odsjedao. Zbog svoga rada i marljivosti postao je kandidat za stolicu požeškog župana, no prema memoarima takvu mogućnost je otklonio sudac u Požegi Dragutin pl. Gvozdanović, koji je nakon njegova odlaska u

⁸⁰ A. MURAJ, 2006, 19.

⁸¹ Izvještaj Hrvatskog starinarskog društva u Kninu, *Starohrvatska prosvjeta*, 3. 1. 1895, 194.

⁸² U mnogim knjigama i člancima i u *Hrvatskom biografskom leksikonu* se spominje da je Budisavljević postao velikim županom u Požegi što nije točno, prvi put je velikim županom postao tek u Bjelovarskoj županiji 1884. godine.

⁸³ J. KEMPF, 1910, 311.

⁸⁴ J. KEMPF, 1910, 657.

⁸⁵ U *Vijencu* je 1880. izašao "Poziv" odbora (A. Šenoa, Luka Marjanović, Rade Lopašić, Eugen Tomić, Bude Budisavljević) na pretplatu na *Književno cvijeće* L. Vukelića s naznakom da je prihod namijenjen pjesnikovoj siročadi. Poziv odbora, *Vijenac*, br. 18, 1. V 1880, 292.

Bjelovar postao veliki župan Požeške županije (1884.). Po nalogu novoga bana Khuena Budisavljević je 26. IV. 1884. imenovan velikim županom Bjelovarske županije.

*Veliki župan Bjelovarske/Bjelovarsko-križevačke županije (1884.-1889.)
– Budisavljević kao "khuenovac"*

U proljeće 1884. Budisavljević preuzima stolicu velikog župana u Bjelovaru.⁸⁶ Odmah se počinje upoznavati sa svojom novom županijom. Obilazi sva mjesta svoje županije i pregledava dotadašnje poslovanje i upravu. Prve godine županovanja zadesila ga je porodična tragedija, umire mu kćerka Minka, a zatim uskoro i majka. Obje su pokopane na groblju u Bjelovaru. Dolazak Budisavljevića u Bjelovar opisao je u svojim memoarima bjelovarski odvjetnik Milan Rojc: "Novi veliki župan Bude pl. Budisavljević "Sladki" kako su ga ukratko bjelovarčani nazvali koji se je nekada gradio Hrvatom i hrvatskim piscem suradjujući u Vijencu i iztičući rado svoje veliko prijateljstvo s hrvatskim pjesnikom Palmovićem,⁸⁷ nije si još stvorio osnovu s koje će u Bjelovaru nastupati. Nije se znalo da li će se prisloniti pravoslavicima ili Hrvatima. On je bio pravoslavne vjere, a supruga mu katoličke. Pošto je u njega bila samo odanost i poslušnost režimu bana Hedervarija, česa, njemu činovniku, nitko nije zamjerao. (...) Bude "Sladki Bude" bio je u istinu u obćenju sladak i gladak, u govoru pun jezičnih neobičnosti i skladanja rečenica tako umjetnički izprepletenog, da se je kad i kad teško razabrati moglo što on zapravo reći hoće."⁸⁸ U svom nastupnom govoru (zakletvi) 1886. godine kada je došlo do županijskog preustroja u Hrvatskoj i Slavoniji, te Bjelovarska županija zamijenjena znatno većom Bjelovarsko-križevačkom županijom Budisavljević je istakao: "Jednakim duhom i jednakom težnjom pod mojim će nadzorom djelovati činovništvo županije te kotara, gradova i upravnih občina, a djelovat ćemo tako, jer nam to pišu zakoni u dužnost, jer to od nas ište čista, nehinjena ljubav za narod (...) Tim se putem i načinom mislim pokazati dostojnim previše milosti Njegova Apoštolskog Veličanstva, pokazati vriednim pouzdanja

⁸⁶ Velikog župana je, na prijedlog bana, imenovao kralj. On je stajao na čelu županije, bio je predstavnik izvršne vlasti i pouzdanik vlade. Nadzirao je samoupravu županije, cjelokupnu upravu županije i kotara. Po svom položaju veliki župan je više bio dostojanstvenik nego činovnik. Bio je predsjednik županijske skupštine i pred njom polagao zakletvu. B. VRANJEŠ-ŠOLJAN, 1996, 108.

⁸⁷ Andrija Palmović (1847.-1882.), svećenik i hrvatski pjesnik.

⁸⁸ Ostavština obitelji Rojc, rukopis Memoari "Oko mene" Milana Rojca, u privatnom vlasništvu.

svietlog nam Bana, pokazati dobriim i zahvalnim sinom hrvatske zemlje."⁸⁹ Budisavljević se kao župan znatno zalagao za napredak prosvjete i gradnju škola u bjelovarskom kraju. Često se družio s bjelovarskim prosvjetnim radnicima i sudjelovao na njihovim učiteljskim skupštinama. Tako je već u prvoj godini županovanja u Bjelovaru nastavio tragom prijašnjeg župana Ivana Trnskog, svog poočima, te je pokrenuo program izgradnje osamnaest škola u bjelovarskoj podžupaniji, a dao je i veliku donaciju Hrvatsko pedagogijsko-književnom zboru.⁹⁰

U političkoj borbi Budisavljević se počeo u Bjelovaru prvi put sukobljavati s pravašima, koji su brzo osnovali podružnice svoje stranke na nekadašnjem teritoriju sada razvojačene Varaždinske krajine. Prema njima je oštro nastupao, te je tokom svoga županovanja, uglavnom tokom izbora za Hrvatski sabor, vodio najžešće borbe upravo s njima. O tome načinu njegova djelovanja svjedoči i odlomak iz njegovih memoara, kada je pri dolasku srpskog pjevačkog društva u Bjelovar, uvidio nakanu pravaša da hrvatsko pjevačko društvo⁹¹ isti dan održi svoju predstavu, u namjeri da dođe do podjela u gradu, te je žestoko zaprijetio njegovu predsjedniku dr. Ružiću, vođi bjelovarskih pravaša, da će društvo zbog toga imati "štetu", mnogi javni činovnici će tu zabavu bojkotirati, a možda i istupiti iz članstva društva. Na to je dr. Ružić pristao pod pritiskom da se zabava hrvatskog pjevačkog društva održi neki drugi dan. Budisavljević je, iako osobno narodnjački usmjeren, bio ipak samo produžena ruka mađaronske-khuenovske politike, kojoj su tada najviše smetali pravaški političari. Tako je pod pritiskom đurđevačkog načelnika Predragovića, 20. IX. 1884. Budisavljević bio prisiljen da odobri intervenciju vojske (dijela 16. pukovnije) u Đurđevcu zbog javnih prijetnji (plakatima) smrću pravaša prema onim pojedincima koji su glasovali za mađarona Crnkovića. U istom izvješću Budisavljević napominje da je tu odluku donio pod prisilom, jer đurđevački načelnik nije poštovao proceduru, i nije se najprije obratio njemu, već višoj instanci, te preporučuje da se taj postupak načelnika u Đurđevcu detaljno ispita.⁹²

⁸⁹ Prigodni govori, 1888, 213.

⁹⁰ Pučka škola u belovarskoj županiji za doba Ivana viteza Trnskog, *Napredak – časopis za učitelje uzgojiteljeni sve prijatelje mladeži*, br. 13, 1. V 1888, 198-199, Hrvatsko pedagogijsko-književni sbor, *Napredak*, br. 34, 1. XII 1884, 559.

⁹¹ Radi se o bjelovarskom pjevačkom društvu "Dvojnice" osnovanom 1873. godine.

⁹² HDA, PRZV, kut. 277, 4642, Izvješće velikog župana Budisavljevića Zemaljskoj vladi u Zagrebu, 21. IX 1884. Slično Budisavljević reagira i u Gospiću kada u mjestu Krivi Put zbog nereda oko glagoljaške mise (Hrvati misle da je to "vlaška misa") kotarski predstojnik pozove vojsku. Prema njemu, najprije treba osobno intervenirati "ukloniti krivo mnijenje i utišati časoviti

Sl. 2. Budisavljević kao veliki župan Bjelovarski (1884-1889.) - <http://www.bbz.hr/O-Zupaniji/Povijest/Zupani-kroz-povijest.aspx>, preuzeto 11. XII. 2011. Sliku je naslikao bjelovarski slikar Josip Hohnjec i ona se nalazi u fondu Gradskog muzeja Bjelovar.

Ne treba zaboraviti da je Budisavljević kao veliki župan bjelovarski u prvom redu bio važna poluga režima u izboru tzv. vladinovaca (mađarona) u Sabor, što su oni pomoću svojih župana, dožupana (kotarskih poglavara), činovništva iz režimskih organa i drugih osoba ovisnih o režimu, uredno i uspijevali. Pred izbore za sabor 1887. godine Budisavljević javlja vladi u Zagreb da su se podignute javne daće (kućarina) loše odrazile na mišljenje i ponašanje stanovništva u Bjelovarsko-križevačkoj županiji, te da će taj potez vlade vješto iskoristiti opozicija da "obore grom i pakao na kr. Zemaljsku vladu – Magjare, osobito pako na dosadanje konzervativne narodne zastupnike", a posebno upozorava na pravaše "župnika Branteru", koji samo čeka da se vlada posklizne.⁹³

Posebno su zanimljivi dijelovi memoara kada Budisavljević kao veliki župan posjećuje izborna mjesta u okolici Bjelovara podržavajući vladine (mađaronske) kandidate, te doživljava napad od pravaških pristaša na jednom biračkom mjestu u Garešnici: "Na biralištu nakupila velika gomila od 1-200 duša i starijih i mlađih, dok odjednom nastadoše burno klicati: Iznovice izbor! Iznovice izbor! Mi ćemo našeg branitelja (Brantnera) opet birati! Skočim među njih da im rastumačim, kako je izbor već prvim glasovanjem odlučan, a drugo

uzplamtaj dobroćudnog, ubogoga, a nenaoružanog stanovništva". HDA, PRZV, kut. 487, 6-14, 1962, 31. V 1894.

⁹³ HDA, PRZV, kut. 331, 674, 9. III 1887.

glasovanje da će se skoro preduzeti, pa da njima tu mjesta nema, jer nijesu izbornici, ali gomila je tako bijesno vikala, psovala, grdila, da nitko nije mogao čuti nijednu moju riječ. Među njima bilo je, opazio sam namah, vrlo mnogo ljudi napitih, a mnogo njih imalo je štapove u ruci, drugi kamenje u džepovima, jedan starac pak ispuknuo je štampani proglas pa mi je turao pod nos da vidim potpis Ante Starčevića i vikaše bog će znati što sve ne, zahtjevajući da narod glasuje tj. široki slojevi,⁹⁴ a birani izbornici da su lopovi itd. Starac mi gotovo šaku pod nos naturio, ali ja ga ne htjedoh odgurnuti, već kušah iznovice da do riječi dođem." Veliki dio memoara posvećen je posjeti austrijskog cara Franje Josipa I. Bjelovaru 1888. godine za vrijeme velikih vojnih manevara.⁹⁵ Ti vojni manevri u Bjelovaru su poznati po "bjelovarskoj aferi", odnosno verbalnom sukobu koji je izbio između cara i biskupa Strossmayera. Ovi memoari ne donose neke nove podatke o tom sukobu, osim da je već u županovu stanu, gdje je car bio smješten, Franjo Josip I. izbjegavao da pozdravi Strossmayera. Na dočeku cara u Križevcima ističe se epizoda o smjeni oporbenog križevačkog načelnika Dragutina Grdenića, jer je Budisavljević čuo "kako gradski načelnik križevački ciplje oporbenim duhom nakrivljeni pozdravni govor" pred carem. Nakon više od pet godina županovanja u Bjelovaru, a nakon što je došla vijest o smrti velikog župana Ličko-krbavskog Marka Kasumovića, Budisavljević je zamolio bana Khuena da ga preseli u zavičajnu mu županiju Ličko-krbavsku.

V Budisavljević kao Ličko-krbavski i Zagrebački veliki župan (1889.-1905.) – između hrvatsko-srpskih sukoba

U dijelu memoara o njegovu povratku u Liku, naviru sjećanja na davne dane, s opisom pojedinih naselja Ličko-krbavske županije i ljudi u njemu. Međutim, ono što obilježava 11-godišnje županovanje Budisavljevića u Lici su uznapredovali hrvatsko-srpski sukobi, odnosno sukobi pravaša i "srbobranlija" (po Budisavljeviću). U mnogo čemu Budisavljević se u tim sukobima pokušavao držati neutralno, što mu kao Khuenovom činovniku ipak nije

⁹⁴ Prema izbornom zakonu od 15. VII. 1881. izborni cenzus za izbornike gradskih općina iznosio je 10 forinti izravnog poreza. U seoskim općinama za izbornike posjednike 30 i 15 forinti, a za birače posjednike 3 forinte. Obrtnici, trgovci, činovnici da bi mogli imati neposredno biračko pravo morali su imati 20 forinti izravnog poreza. Stanovnici seoskih općina imali su izbornu pravo obavljati i posredno i neposredno. Izborni red za Krajinu, *Narodne novine*, 4, 5. 1. 1883; D. PAVLIČEVIĆ, 1980, 101.

⁹⁵ Najviše podataka o delegacijama, gostima, vojnim vježbama i događajima u Bjelovaru povodom vojnih vježbi 1888. sačuvano je u izvješćima velikog župana Budisavljevića i drugih službi: HDA, PRZV, kut. 278, 2408, Izvještaji župana bjelovarsko-križevačkog o smještaju dvorjana i o dolasku veličanstva prigodom velikih jesenskih vojničkih vježbi. Vidi: M. MEDAR, 1994, 31-40. O širim aspektima "bjelovarske afere" vidi: Ž. KARAULA, 2006-2007, 95-107.

uspijevalo. Kao veliki župan⁹⁶ ličko-krbavski u svom izvješću Zemaljskoj vladi u Zagrebu 1892. u povodu nekih velikosrpskih izgrada pravoslavnog svećenstva na Plitvicama kaže "ono ponašanje mlađeg naraštaja među srbsko-pravoslavnim sveštenstvom, ni sa koje strane takta i razbora, niti sa gledišta političkog povladiti ne smije, odobriti ne može (...). Dalje ističe da takvi ispadi mogu "do dna uzmutiti potrebiti sklad i slogu sinova ta hrvatske te srpske narodnosti na hrvatskoj grudi zemlje naše."⁹⁷ O tome svjedoče još neka izvješća Budisavljevića iz Like u Zagreb da u pravoslavnog stanovništva vlada uvjerenje "po kojoj se zemaljska zastava kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije nevještom narodu označuje kao rimokatolička, čim se hoće uprav da izazove zazor i priepor vjerski, a u daljnoj konzekvenci i plemenski."⁹⁸ Sve to je prema Budisavljeviću nosilo "bijesnom strašću (...) i otisnulo šire krugove občinstva na nedobru stranu velesrbskih osjećaja pa možda i – ubitačnih težnji."⁹⁹

Kao župan ličko-krbavski Budisavljević nastoji gospodarski unaprijediti svoj zaostali kraj, izgradnjom kanala za regulaciju vodotoka i sprečavanje bujica, cesta i vodovoda. Provodio je i velike prosvjetne akcije i gradnje škola na području Ličko-krbavske županije.¹⁰⁰ Zbog svoje pristupačnosti i brige za ljude i njihove potrebe, prema Horvatu, Budisavljević je u narodu zvan "slatki Bude", zbog svoje humanosti, umijeća ophođenja s ljudima i korektnosti.¹⁰¹ Takav njegov rad isticao je i Khuenov režim kao primjer osobe koja se uzdigla iznad nacionalnih predrasuda i strasti. To potvrđuje i Izidor Kršnjavi, Budisavljevićev osobni prijatelj i suradnik u Khuenovoj vladi, koji je zapisao da je Budisavljević "tek kasnije otkrio svoje srpsko srce", ali također dodaje da "bih ga isto tako mogao i sakriti, ako nađe pravi potez u politici."¹⁰² Budisavljevićeva žalost zbog međunacionalnih sukoba Hrvata i Srba u Lici i njegovo nastojanje da

⁹⁶ *Zakonom ob ustroju županija i uređenju uprave u županijah i kotarih* od 5. veljače 1886. godine, županija je u to doba bila područna upravna jedinica, koja je imala određene samoupravne ovlasti. Veliki župan predsjedao je županijskoj skupštini i pred njom polagao prisegu pri preuzimanju dužnosti, ali nije bio predstavnik područne samouprave nego pouzdanik vlade i u tome je svojstvu nadzirao cjelokupnu upravu i samoupravu u županiji. Za svoj rad veliki župan nije odgovarao županijskoj skupštini nego Zemaljskoj vladi u Zagrebu. Političke opcije u županiji nisu mogle bitno utjecati na izbor velikog župana, jer je njega, na prijedlog bana, imenovao i dužnosti razrješavao izravno. Ž. HOLJEVAC, 2009, 431-432; B. VRANJEŠ-ŠOLJAN, 1996, 104-108.

⁹⁷ HDA, PRZV, kut. 393, 6-14, 3080/1892.

⁹⁸ HDA, PRZV, kut. 390, 6-14, 860/1892.

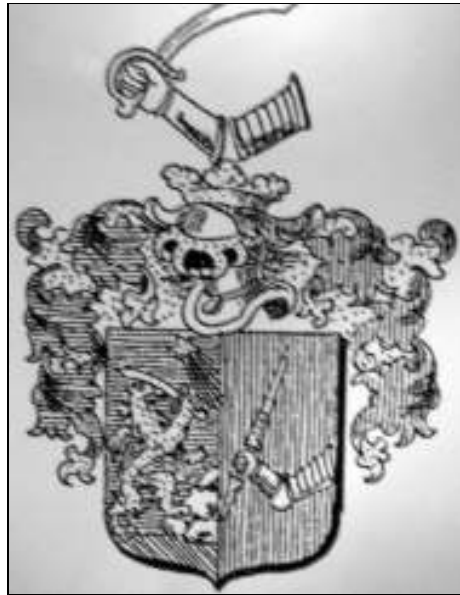
⁹⁹ Isto.

¹⁰⁰ Glavna skupština učiteljskog društva u Lici, *Napredak*, br. 26, 10. IX. 1889, 421.

¹⁰¹ J. HORVAT, 1965, 55.

¹⁰² I. KRŠNJAVI, 1986, 147. I Horvat napominje određeni "dvojni identitet" B. Budisavljevića, zbog kojeg je on kasnije nezasluženo zaboravljen "možda zato jer je bio i Hrvat i Srbin."

Sl. 3. Grb obitelji Budisavljević-Prijedorski-<http://cro-eu.com/galerija-fotografija/displayimage.php?album=50&pos=155>, preuzeto 18. XII. 2011.

se sukobi prevladaju, bila su njegov osobni stav, a ne jednostavno kontinuitet Khuenove politike koja je pred licem javnosti nastojala stvoriti lažnu sliku o sebi kao jedinom iskrenom branitelju interesa hrvatskog i srpskog naroda, a zapravo je potpirivala njihove sukobe. U "hagiografiji" bana D. Hedervarya Martina Polića iz 1901. o Budisavljeviću su napisane slične ocjene.

Tako Polić piše: "Između velikih župana jeste po svojem imenovanju najstariji veliki župan ličko-krbavske županije, Budislav Budisavljević-Prijedorski. Ime ovoga muža, nemože se spomenuti nego s velikim poštovanjem, a ovo poštovanje počiva na uvjerenju o tolikim zaslugama, što ih je stekao za boljak povjerenja mu naroda. Kršna Lika, koja je rodila toliko odličnih i zaslužnih muževa, broji ga među najodličnije u nizu tolikih, koji su ju u povjesti proslavili. Po svojem književnom radu, po poznavanju narodnoga jezika i govora, u čemu ga nije nitko nadkrilio, po djelotvornoj toploj ljubavi, kojom radi unaprediti boljak toga zanemarenoga kraja zemlje, po svojoj neumornoj radenosti i otčinskoj brizi, što ju posvećuje svojoj Lici, jeste veliki župan Budisavljević najizrazitiji duševni tip darovitoga Ličanina, a ličko ga pučanstvo mora doista smatrati svojim pravim ocem i najboljim prijateljem. U Hrvatskoj ima malo ljudi, koji bi se u vjerskim i narodnim pitanjima, što na žalost ciepaju naš narod, umjeli onako uzvisiti nad predsude i strasti, koji bi onako umjeli poticati pučanstvo na mir, slogu i ljubav te sudjelovanje oko zajedničkoga boljka, kako to čini veliki župan Budisavljević. Od nas, koji smo se u svojem duševnom nastojanju posvetili

ovomu mučnomu zadatku, zaslužuje, da mu se divimo i da ga sebi postavimo za uzor. Što god se daje za Liku učiniti, a daje se na žalost još uvijek malo učiniti, da se unapredi njezin duševni i materijalni boljak, sve je učinio i čini njezin prvi dostojanstvenik. Zagovarajući duševne i materijalne potrebe svoga pučanstva pomogao je gradu Senju, da je dobio višu realnu gimnaziju, tvornicu duhana, koja je izdašno vrelo zaslužbe ovoga čestitoga, ali siromašnoga pučanstva, pomagao je Gospiću, da je dobio višu djevojačku školu, Otočcu i drugim mjestima, a vodi neumornu brigu o tom, kako bi se u pučanstvu što više razširio kulturni i materijalni napredak. Jošte nije mogao doživjeti, da za svoju Liku izhodi željeznicu, za kojom vapije čitava zemlja, no ipak se već sada opaža neki ozbiljni pokret, koji će, prije ili poslije, uroditi uspjehom."¹⁰³

No, u skladu s politikom Srpskog kluba i srpske elite u Hrvatskoj o nametanju dvojnog suvereniteta i "sukonstitutivnosti" Srba u Hrvatskoj i Slavoniji, Budisavljević nije mogao a da ne djeluje i u srpskom interesu, tražeći od bana Khuena da se srpskoj narodno crkvenoj zastavi "kao patrijaršijskoj zastavi", koja je bila potpuno istovjetna zastavi Kraljevine Srbije, dopusti da bude javno izvješena prigodom pravoslavnih vjerskih proslava. Nakon odobrenja od Khuena 13. lipnja 1893. dopušteno je isticanje "srpske zastave" u Ličko-krbavskoj županiji, ali "samo uz zemaljsku zastavu kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije", što je u praksi često kršeno, jer je istican samo srpski barjak.¹⁰⁴ Uskoro je Budisavljević tražio da se taj zakon, tj. pitanje isticanja "srpske zastave" uredi na isti način i u cijeloj Trojednoj kraljevini, no to Zemaljska vlada nije odobrila. Da spriječi bilo kakvo ometanje toga zakona (isticanje narodno crkvene srpske zastave u Ličko-krbavskoj županiji za vrijeme crkvenih proslava), Budisavljević je raspustio općinsko vijeće grada Gospića u kojemu je bilo mnogo članova Stranke prava, zbog prekoračenja svojih ovlasti, jer je ono namjeravalo poslati delegaciju grada Gospića, za vrijeme posjeta cara Franje Josipa I. Zagrebu 1895. godine, da mu se požale zbog problema demonstrativnog isticanja srpsko crkvene narodne zastave u Gospiću i cijeloj županiji.¹⁰⁵

¹⁰³ M. POLIĆ, 1901, 188-189.

¹⁰⁴ Zapravo se radi o namjernoj manipulaciji oko isticanja "srpske zastave" u politici bana Khuena, koji je nastojao slomiti hrvatsku oporbu (najviše pravaše). Time je dodatno poticao hrvatsko-srpske nesuglasice s namjerom da se nacionalni antagonizmi prošire među šire slojeve stanovništva. Često je dvosmisleno u svojim naredbama dopuštao ili prelazio preko "isticanja crkvene grko-istočnjačke zastave", iako je prema Hrvatsko-ugarskoj nagodbi na području Hrvatske (Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije) dopušteno isticanje samo "sjedinenih boja i grbova istih kraljevina". Nema sumnje da je takva mogućnost javnog upotrebljavanja "srpske zastave" odgovarala velikosrpskim krugovima koji su područje Ličko-krbavske županije smatrali srpskim.

¹⁰⁵ Razpust općinskog zastupstva, *Hrvat* (Gospić), br. 18, 20. IX 1895, 1, Lj. RACKO, 1994, 124.

U svojim pripovijestima Budisavljević se zalaže za "narodnu slogu" i u njima osuđuje međunacionalne hrvatsko-srpske sukobe. Tako u zgodnoj satiri *Susjedi*, osuđuje slijepi šovinizam na srpskoj i hrvatskoj strani, dok u *Mučnim danima* prikazuje slogu dva naroda u duhu "bratske ljubavi". Po Pasariću, ovdje pisac jasno pokazuje svoju težnju da ta dva naroda izmiri, da "rasprši predrasude" među njima, te sjedini "rodjenu braću", kako je tada Budisavljević mislio, u jedan narod.¹⁰⁶ Pravaška stranka je optuživala Budisavljevića da on kao veliki župan u Lici sustavno guši političke slobode, posebno se okomljujući na pravaše, te da tim stvara duboki antagonizam između Hrvata i Srba. Prema njima, Budisavljević je navodno zapovjedio da oni ne smiju biti izabrani u županijsku skupštinu Ličko-krbavske županije. Pravaši su se osobito protivili Budisavljevićevu poticanju javnih manifestacija ličkih Srba, donedavno apolitičnog pravoslavnog puka, te su se opirali procesu nacionalnog okupljanja Srba na prostorima Like i njihova iskorištavanja od Khuenova režima u pacifikaciji hrvatskog naroda.¹⁰⁷

U sporu oko isticanja zastave i širenja "srbstva po službenim organih" posebno se isticao Hrvat, list frankovačke Čiste stranke prava iz Gospića. Hrvat je često napadao velikog župana Budisavljevića da podupire velikosrpska nastojanja u Lici i ne čini ništa povodom nasilja "grko-istočnjaka" nad Hrvatima. List je također isticao da ni jedan katolički svećenik u Lici za vrijeme župana Budisavljevića nije promaknut niti je dobio bilo kakvu potporu.¹⁰⁸ U Saboru je način rada velikog župana Budisavljevića kritizirao nećak "staroga" dr. Mile Starčević, tvrdeći da pravaši u njegovoj županiji ne smiju biti izabrani u županijsku skupštinu, te posebno njegov naputak da se zabranjuje održavanje pučkih sastanaka u županiji.¹⁰⁹ Tako Hrvat javlja da su općinski izbori u Udbini 1896. jednostavno raspušteni zbog pobjede pravaša, jer "našem pl. županu nije bilo po volji".¹¹⁰ Sve ove pravaške optužbe su imale dovoljnog pokrića, o njima Budisavljević i sam govori otvoreno u memoarima,

¹⁰⁶ B. BUDISAVLJEVIĆ, 1913, 34.

¹⁰⁷ S. MATKOVIĆ, 2001, 273; Z. DIZDAR, 2009, 636. Prema Matkoviću, pravaši su taj "proces osjećali opasnim zbog pristajanja državne uprave da financira na javni trošak srpske institucije." Prema glasilu pravaša Hrvat, "Mi imademo i pravo i razloga tražiti da u kraljevini Hrvatskoj nema mjesta nikakvoj drugoj zastavi, nego Hrvatskoj. Svaka druga zastava je uvreda i poniženje za nas, kao narod. Mi smo protiv izvještavanju crno-žute zastave, kao i magjarske i servijanske.", *Hrvat*, br. 16, 1. IX 1900, 1.

¹⁰⁸ *Hrvat*, br. 2, 20. I. 1895, 2, Iz zadnje ličko-krbavske županij. skupštine, *Hrvat*, 5. VI. 1895. 2. Vidi i javno pismo župnika Miroslava Babića iz Korenice upućenog Budisavljeviću gdje se žali na loš položaj ovdašnjih Hrvata. Presvietlom gospodinu Budi pl. Budisavljeviću velikom županu županije ličko-krbavske, *Hrvat*, 22. XI. 1898, 1-2.

¹⁰⁹ S. MATKOVIĆ, 2001, 273.

¹¹⁰ Obćinski izvori (Pod upravom g. Bude pl. Budisavljevića), *Hrvat*, br 22, 20. XI. 1896, 3.

njegovo revno služenje režimu nije dopuštalo veći prolaz pravaških kandidata na izborima bilo za Sabor bilo za županijske skupštine.

S druge strane, Pavle Jovanović, urednik *Srbobrana*, u ime Srpske samostalne stranke u Saboru odgovara dr. Mili Starčeviću da kakav je to Srbin Budisavljević koji je "poručio svešteniku u Gračacu", koji je na svojoj kući izvjesio srpsku zastavu, "nestupam u tvoj dom, dok neskineš srbske zastave", kakav je to Srbin koji je u Srijemu "sudjelovao u ubistvu kao podžupan 200 srbskih konfesionalnih osnovnih škola", takvog Srbina "za vaše umirenje, kao što kažu Cincari, mi vam ga sa bielim lukom poklanjamo (...)." ¹¹¹ Očito da djelovanje Budisavljevića kao vjernog provodnika Khuenove politike nije odgovaralo ni ekstremnim strujama među Srbima. Koristeći se polugama vlasti Budisavljević nije dopuštao ni pravašima ni srpskim samostalcima, da dođu do saborskih mandata u Ličko-krbavskoj županiji. Kako mu je to kasnije priznao Petar Krajnović, inače svećenik i urednik gospićkog lista "Srbin", koji je molio i nagovarao izbornike da glasuju za samostalce, dok su mu oni odgovarali: "E ne mogu popo, ta kako bi u oči kašnje pogledo našem županu (našem Budi)!"

Zbog toga je mišljenje o Budisavljeviću koje je izražavao *Srbin*, glasilo Srpske samostalne stranke iz Gospića, bilo podvojeno, on upozorava da Srbi Budisavljevića niti napadaju niti brane, svakako da im Budisavljević odgovara, kada štiti njihova "nacionalna prava", no isto tako sa režimom "kojem Budisavljević kao veliki župan služi" nisu naročito zadovoljni. ¹¹²

Zbog svega toga Budisavljević se neprestano nalazio pod pritiskom i dvostrukim optužbama pravaša i samostalaca, kako sam piše: "S jedne strane da sam posrbio Liku, a s druge strane da sam sve samo ne Srbin." Prema dostupnim izvorima izgleda da se Budisavljević nije baš dobro snalazio u situacijama, u hrvatsko-srpskih antagonizmima u Lici. Svojim potezima nastojao je situaciju smirivati. Kada je pravaški prvak Marko Došen uhićen, odmah je intervenirao da se pusti. U drugom slučaju Budisavljević podupire gospićku kotarsku oblast koja je zabranila gospićkom gradskom vijeću raspravu o isticanju srpske grko-istočne crkvene zastave, no odmah predlaže Zemaljskoj vladi da je kotarski predstojnik "pripadnik iste crkve na čiju je zastavu strastvena borba planula", te da postoji "neodgodiva potreba da se ovdje imenuje kotarski predstojnik rimo-katolik" koji bi uspješnije suzbijao takve agitacije. ¹¹³ Prema Kršnjavom, Budisavljević je bio "nesklon sitničavim spletkarenjima i lukavstvu, iskren, čvrst i pouzdan značaj, on misli samostalno",

¹¹¹ Stenografski zapisnici sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, 1893/1894, 856.

¹¹² Stekliški računi, *Srbin* (Gospić), br. 7, 1. II 1900, 1.

¹¹³ HDA, PRZV, br. 4147, Izvještaj velikog župana Bude Budisavljevića Kr. Zemaljskoj vladi u Zagrebu, 9. XII 1894.

no unatoč svojim političkim i gospodarskim uspjesima Budisavljević je krajem 1900. godine, upravo zbog tih, prema Kršnjavom, "svojih osobina pred padom."¹¹⁴ I sam Budisavljević u svojim memoarima piše da je osnovni razlog njegova odlaska iz Like bila optužba od nekih listova da je "opljačkao" porodicu svoga "pobratima" Vukelića, odnosno da se je okoristio dvostrukim izdanjem njegovih pjesama i donacijama za pogrebni spomenik, što mu je teško palo.

U hrvatskoj historiografiji Budisavljevića se često naziva "khuenovcem", što ovi memoari donekle i potvrđuju. Nema sumnje da je Budisavljević kao župan imao velike ovlasti, te mu je jedan od osnovnih zadataka kao "Khuenovog čovjeka" bio onemogućavanje izbora oporbenih kandidata na prostoru Ličko-krbavske županije i čuvanje mira "između konfesija". Kršnjavi je u svojem dnevniku tvrdio da u njegovu županiju "ne može prodrijeti niti jedan kandidat opozicije".¹¹⁵ U tom poslu je Budisavljević bio vrlo poduzimljiv, te je stvorio veliku mrežu svojih pouzdanika u svim krajevima Ličko-krbavske županije, koji su utjecali na ljude (posebice izbornike) raznim pritiscima. Svoju popularnost u puku je koristio da nametne svoju volju izbornicima, a znalo se da se ne valja zamjeriti vlastima. Tako kad su pristaše Srpske samostalne stranke agitirale za svoje kandidate na izborima, od mnogih izbornika su dobivali odgovor da se ne žele zamjeriti svom županu, "našem Budi". Da provede svoje planove Budisavljević se, kako tvrdi u svojim memoarima, nikada nije služio nasiljem, iako je bio žestoko napadan od lokalnih glasila pravaša (*Hrvat*) i srpskih samostalaca (*Srbini*). Ni na pritisak državnog odvjetnika nije htio da te listove tuži ili predloži njihove ukidanje, iako je smatrao da oni služe raspirivanju međunacionalne mržnje. Svako nasilje prema oporbi u redovima svojih kotarskih predstojnika i drugih službi nastojao je sprječavati, iako nije uvijek u tome uspijevao. Veliku je borbu vodio s pravašima, koje je smatrao dostojnim protivnicima i hvalio njihovu spremnost i organiziranost. Osim izbornih nasilja i nepravilnosti, bilo je i pokušaja da se na drugi način spriječe pristaše pravaštva, posebice iz redova svećenstva. Tako npr. da onemogućiti djelovanje istaknutih pravaša u Ličko-krbavskoj županiji, poput župnika Davornina Krmpotića, Budisavljević mu nudi župu Otočac, ako zataji svoje političko pravaško opredjeljenje.¹¹⁶ U memoarima Budisavljević pomno prati djelovanje nekih župnika pravaškog opredjeljenja, (opisujući i njihovu prevrtljivost) smatrajući ih za najveće protivnike svoga položaja. Nasuprot tome, memoari pokazuju da je imao vrlo bliske veze s najvišim

¹¹⁴ I. KRŠNJAVI, 1986, 147.

¹¹⁵ I. KRŠNJAVI, 1986, 146.

¹¹⁶ J. LOKMER, 2001, 266-272.

katoličkim (biskupom Posilovićem) i pravoslavnim dostojanstvenicima. Značajna je i njegova aktivnost na zasjedanjima srpskog crkveno narodnog sabora u Srijemskim Karlovcima, kada Budisavljević radi s nakanom da u njemu prevladavaju oni zastupnici i interesi koji odgovaraju banu Khuenu i "politici kompromisa" Srpskoga kluba u Hrvatskoj.

Zbog svojih zalaganja da unaprijedi Liku gospodarski i kulturno Budisavljević je bio toliko uporan u svojim zahtjevima za pomoći da je dobio u uredima Zemaljske vlade u Zagrebu podrugljiv naziv "ličkog prosjaka." Sam je organizirao vlastiti kružok obrazovanih ljudi iz Gospića koji su priređivali zanimljive književne i političke rasprave, a u kojem je bilo i žena, poput poznate učiteljice Kamile Lucerne.¹¹⁷ Podupirao je osnivanje srpskih studentskih i đачkih društava u Hrvatskoj. Tako je dao veliku donaciju i bio "posebno aktivan u skupljanju darova" Odboru "Društva za pomaganje siromašnih a vrijednih Srba slušača u Kr. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu". Vjerojatno mu je jedan od motiva bio i ostanak Srba studenata u Zagrebu, da slušaju nastavu na narodnom jeziku.¹¹⁸ Posebno se zalagao da završeni apsloventi na senjskoj i gospićkoj gimnaziji dobiju stipendije za studij u Zagrebu. Ta njegova aktivnost je za Liku bila plodonosna.¹¹⁹

Kao Khuenov čovjek, Budisavljević je bio imenovan zagrebačkim velikim županom 1901. godine te je kao takav bio jedan od ciljeva napada na protusrpskim demonstracijama u Zagrebu rujna 1902. godine, kada su mu porazbijani prozori na kući. Prema njemu, cijelu hajku je vodila "hrpa od kakovih 30-40. ljudi poduprta sa stanovite strane (misli na frankovce o.p. a.), s koje se već nizom godina nastoji zavesti javno mnijenje o mom službenom radu i obće javnom djelovanju",¹²⁰ dok je u memoarima također napisao da su "u kasnu noć dospjela je nahuškana svjetina sa Starčevićeve fajte omladinom i pred moj stan u Dalmatinskoj ulici te se je strašnim urlikom dala bacati kamenjem na žaluzine moga stana u I katu kuće broj 9. Tek sam se trgaio iz

¹¹⁷ Kamila Lucerna (1868.-1946.), profesorica njemačkog i francuskog jezika u raznim mjestima u Hrvatskoj, jedna od prvakinja pokreta za ženska prava, posebno u sferi obrazovanja. Aktivna kao prevoditeljica, dramska spisateljica i filologinja. Značajan je bio njezin rad kao profesorice na zagrebačkom ženskom liceju u kojem djeluje od 1895. do 1991. godine. Djela: *Jedinac* (1903.), *U spomen Matije Bana Dubrovčana* (1907.), *Suedslavische Dichtungen* (1918.) i dr.

¹¹⁸ M. ARTUKOVIĆ, 2001, 244.

¹¹⁹ Budisavljević je često pomagao svojim zemljacima bez obzira na njihovo političko opredjeljenje. Tako je na molbu njegova oca, mladog Vinka Kriškovića, uvjerenog starčevićanca i enciklopedijski naobražena čovjeka, nakon propasti trgovačke kuće Kriškovića u Senju, prebacio na službu u Zemaljskoj vladi u Zagreb. V. KRIŠKOVIĆ, 2003; J. HORVAT, 1965, 55.

¹²⁰ HDA, PRZV, br. 4419, 1902.

teška sna, kad su moji sinovi u zrak ispalili nekoliko hitaca (...)." Isto tako nastavlja da je sljedećih dana kretao oprezno Zagrebom te se "podštapao štapom sa francuskim bodežom iz rukava i šestoperim revolverom u džepu."¹²¹

U memoarima se opisuju zanimljivi događaji o tome kako se biskup Strossmayer u prostorijama zagrebačkog nadbiskupskog dvora nije htio s njim pozdraviti, iako je prošao kraj njega "već je strugnuo u stranu." Strossmayer svakako nije volio Khuenov režim, pa ni ove koji su mu služili. Memoari donose i razloge sukoba s Kršnjavijem, kada se, po Kršnjaviju, oni "bivši khuenovci" intenzivno druže i šetaju Zagrebom, a Kršnjavi kao novokomponirani frankovac preispituje Budisavljevićevo hrvatsko ili srpsko podrijetlo, što izaziva žestoku Budisavljevićeovu reakciju i njegov raskid s Kršnjavijem.

Zbog svojih zasluga na području javne uprave Budisavljević je bio dvaput odlikovan od kralja Franje Josipa I.: godine 1874. kada dobiva viteški križ reda Franje Josipa I. i 1889. kada je odlikovan redom Leopoldovim.¹²² Budisavljević je zastupnik hrvatskog Sabora u tri mandata (od 1881. do 1892.) kao veliki župan u Bjelovaru i Gospiću, u grupi provladinih virilista. U saboru bio je član Srpskog kluba od 1884., te član u Odboru za bogoštovlje i nastavu, Odboru za općinarstvo i u zadnjem mandatu u Odboru za agrarne poslove. Jedno vrijeme je bio i član srpskog narodno-crkvenog sabora u Srijemskim Karlovcima. Prema njegovim zapisima, nije se posebno isticao ni trudio u svom saborskom radu.

Nakon što je umirovljen 1905. godine Budisavljević se ponovo vraća sada otvoreno jugoslavenskoj/južnoslavenskoj političkoj i kulturnoj opciji, koju je i prije zagovarao, posebno u mlađim danima. "Teška je naša sudba, težak je položaj naš, ali Srbi, Hrvati i Slovenci nikad boljega dana dohledati neće, jakom li se svješću ne ojaču da je iznad, ispred svega nužno njihovo duševno, kulturno ujedinjenje (...) to nastojanje imade da bude i da ostane Sankom naše vjere zajedničke bez koje nam spasa ne ima."¹²³ napisao je 22. lipnja 1909. Budisavljević svom prijatelju, proslavljenom slavisti Vatroslavu Jagiću. Suočen sa sve težim položajem južnoslavenskih naroda u Austro-Ugarskoj, zemlji kojoj je cijeli svoj vijek kao vojnik, upravni časnik i visoki službenik služio, dok se međunarodna situacija u Europi približavala svom krvavom vrhuncu, Budisavljević je kao tipični predstavnik južnoslavenske sloge u pismu naglasio

¹²¹ Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, 81/1 – 1963, rukopis memoara *Pomenci iz moga života* (bez paginacije)

¹²² Bude. plem. Budisavljević Prijedorski, *Orao – veliki ilustrovani kalendar*, 125.

¹²³ Zbirka rukopisa – korespondencija (NSK–ZRK), R 4610 b, Budisavljević Vatroslavu Jagiću, 22. VI 1909.

neophodan zahtjev za kulturnim, a zatim i političkim ujedinjenjem "jednokrvne braće". Ta politička vizija počela je prevladavati početkom dvadesetog vijeka i u hrvatskim političkim elitama predvođena Supilovom politikom "novoga kursa". Od umirovljenja pa do svoje smrti Budisavljević je često sudjelovao u kulturnim manifestacijama gdje se gajila južnoslavenska sloga. Tako je na poziv Ujedinjene omladine hrvatske, srpske i slovenske iz Zagreba predsjedao skupu o 100. godišnjici rođenja crnogorskog književnika i vladara Petra Petrovića Njegoša.¹²⁴ Budislav Budisavljević umire u Zagrebu 19. siječnja 1919. godine, ni dva mjeseca nakon stvaranje jugoslavenske države, kojoj je toliko težio.

Zaključak

Budisavljevićevi memoari pružaju s jedne strane sliku o društvenom ambijentu krajiških časničkih obitelji iz kojih se generacijama regrutiraju časnici koji zbog toga čine mrežu obiteljski povezanih časnika. Pružaju sliku o Krajini vjerski heterogenoj, katoličkoj i pravoslavnoj, u kojoj vojnim vlastima, pragmatično, nisu bila prihvatljiva sukobljavanja na konfesionalnoj liniji, što je pogodovalo stvaranju osjećaja zajedništva i krajiškog identiteta pod carskom egidom. Dodiri s etnički identičnom civilnom Hrvatskom i Slavonijom, služenje i u Dalmaciji, dodiri s časnicima podrijetlom iz redova nižeg plemstva iz "provincijala" utjecali su i na stvaranje osjećaja zajedništva s civilnom Hrvatskom. No, razdoblje nacionalizma unijelo je u Krajinu nacionalnu diferencijaciju, najprije krajiških društvenih elita – časnika, svećenstva i skromnog građanstva. Budisavljevićev primjer pokazuje da nacionalna diferencijacija na krajiškim prostorima na početku nije neminovno išla vjerskom razdjelnicom. Budisavljević je potjecao iz pravoslavne obitelji, a tijekom školovanja u Senju i Rijeci 1850-ih godina, u dodiru s okolinom i profesorima, razvio je u njemu hrvatski nacionalni osjećaj. Tek sredinom 1870-ih, u dodiru sa snažnim srpskim pokretom u Srijemu u južnoj Ugarskoj (Vojvodini), prihvatio je srpsko nacionalno određenje. No, nije prihvatio ekskluzivnu srpsku nacionalnu ideju, već je inzistirao na nacionalnoj i vjerskoj toleranciji između Hrvata i Srba smatrajući ih pripadnicima jednoga naroda, te je održavao prisne odnose s pripadnicima svećenstva, pa i visokog - katoličkog (poput senjskog biskupa, a zatim zagrebačkog nadbiskupa Posilovića) i pravoslavnog, tako i s istaknutim članovima Narodne stranke koja je hrvatski razvoj stavljala u južnoslavenski kontekst. U skladu s tim bio je odlučni protivnik i pravaškog velikohrvatstva i velikosrpske ideologije.

¹²⁴ Svečana proslava Njegušove 100 godišnjice, *Naše pravice*, br. 10, 5. III. 1914, 5.

Životni i politički put Budislava Budisavljevića Prijedorskog mogli bismo ugrubo podijeliti na dva dijela. Prvi koji obuhvaća period njegove mladosti, kada mladi Budisavljević kao Kurelčev đak i žestoki narodnjak svojim književnim radom i prijateljskim vezama s hrvatskim književnicima podržava njihov politički i kulturni rad, i sam se uključuje u politička zbivanja, počinje raditi na osvješćivanju naroda i poboljšanju njegovih gospodarskih prilika, suprostavljajući se nadirućem germanstvu i mađaronstvu. Zalaže se za uvođenje hrvatskog jezika u sve društvene i gospodarske institucije (u Bjelovaru kao veliki bilježnik 1871. uvodi hrvatski jezik kao službeni u bjelovarsku čitaonicu), politički se bori protiv mađarona, čak i pred ugarskim ministrom predsjednikom M. Lonyayem. Drugi dio obuhvaća period života kada Budisavljević napušta karijeru krajiškog upravnog časnika te se kao mladi podžupan u Srijemu, a kasnije i veliki župan pod Khuenovim režimom u tri hrvatske županije (Bjelovarsko-križevačkoj, Ličko-krbavskoj i Zagrebačkoj), kretao se u okvirima služenja mađaronskom režimu u tadašnjoj Trojednoj kraljevini, kao tipični "khuenovac". O položaju Hrvatske prema Hrvatsko-ugarskoj nagodbi ne daje u memoarima nikakve ocjene, ali očigledno je prihvatio onu politiku Narodne stranke koja je odustala od negacije Nagodbe i tražila poboljšanje položaja Hrvatske u njezinim okvirima. Kasnije je u svom pisanju i djelovanju počeo isticati svoju srpsku svijest i rad na političkom uzdizanju srpskog stanovništva u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, što se vidi iz njegovih memoara.

Budisavljevićev konačni prijelaz u civilnu službu (najprije kao podžupana) desio se uostalom upravo u vrijeme Mažuranićeva banovanja (1875.). No, uspon do položaja velikog župana doživio je 1884. godine, odmah nakon dolaska Khuena Hedervarya na bansku stolicu, a umirovljen je nedugo nakon njegova odlaska s banske stolice.

Na kraju svojih memoara Budisavljević posve nekritički izlaže razumijevanje vladavine bana Khuena u Hrvatskoj i Slavoniji s nekim određenim sentimentom, jer smatra da je on (ban Khuen) usprkos svemu u ondašnjim prilikama ponekad branio "interese naše zemlje" pred mađarskim programom stvaranje jedinstvene mađarske države od "Karpata do mora".¹²⁵ Ovdje se prepoznaje pokušaj da donekle obrani svoj položaj "Khuenovog čovjeka", a u opreci prema stanju koje je nastalo nakon Khuenovog silaska sa vlasti 1903.

¹²⁵ Usprkos tome što nije mogao objektivno sagledati Khuenovu političku diktaturu i sve njezine konzekvencije u hrvatskom društvu druge polovine 19. stoljeća, ne treba zanemariti ni ocjene povjesničara da ni "sustavna djelatnost upravnih organa bana Khuena pri kočenju razvoja hrvatskog građanstva nije mogla zaustaviti taj proces (misli se modernizacije društva o.p.a.), ali ga je usporila. S druge strane je povijesne praksa unutarnjih snaga djelovala na ubrzanje toga procesa usprkos nepovoljnim uvjetima." M. GROSS, 1981, 343.

godine, (nije podnosio banove poslije Khuena, Pejačevića i Tomašića) što se podudara s njegovim umirovljenjem. U svojim memoarima Budisavljević se iskazuje kao iskreni pristaša režima bana Khuena Hedervaryja s kojim je bio i u bliskom dodiru i, čini se, srdačnim odnosima. Sasvim otvoreno govori o svojim uspješnim nastojanjima da preko svojih službenika spriječi izbor pripadnika oporbene Neodvisne narodne stranke i napose Stranke prava u Sabor ili županijsku skupštinu. No, u memoarima nastoji sebe prikazati u najpovoljnijem svjetlu. Čini se da je sam izbjegavao upotrebu sile, ali da u tome nije sprječavao svoje podređene. No, činjenica je da o svom postupanju kao podžupana za vrijeme pokreta 1883. i kao župana za pokreta 1903. godine ništa ne govori, a same pokrete jedva da i spominje. Ističe svoju odanost vjerskoj i nacionalnoj toleranciji, uvjerenje o pravoslavnima i katolicima, Hrvatima i Srbima kao "braći" različitih konfesija i pripadnicima istoga naroda, što potvrđuje opisom nekih postupaka prema njima. No, očigledno je djelovao kao jedan od pripadnika "Khuenovih Srba" koji su olako prelazili preko hrvatske autonomije. Budisavljević na kraju sebi nije mogao priznati da je bio samo puko oruđe u rukama mađarske elite u njihovim posezanjima na hrvatske zemlje; nije bio sposoban da imalo kritički vrednuje svoje djelovanje.

Njegova politička pozicija za cijelo vrijeme njegova županovanja nikada nije prelazila lokalne okvire kraja u kojemu je djelovao. Iako uvijek pri vlasti i u doticaju s vrhovima Khuenova režima, pa i samim banom, Budisavljević se nikada nije gurao među vrhove srpske elite u Trojednoj kraljevini, iako je toj eliti neosporno pripadao. Prema svemu sudeći nije gajio takve ambicije, u Saboru se rijetko pojavljivao (kao virilni član), a kada se pojavio, tek se javljao za riječ u pitanjima čisto administrativnog značaja, a i tu je po svom priznanju često "mučao". Po svemu sudeći i kada je pisao svoje memoare ponosio se svojim savjesno urađenim poslovima, posebno suzbijanju oporbe, bilo pravaške ili srpske samostalske, samo da banu i njegovoj mađaronskoj Narodnoj stranci osigura njezinih "deset mandata."

Budisavljević je očito imao osjećaj za nedaće siromašnog puka s kojim je kao krajiški upravni časnik bio u neposrednom dodiru i nastojao je poboljšati njegov položaj. S druge strane imao je solidno upravno obrazovanje koje je stekao u školi za krajiške upravne časnike u Beču i smatrao je da svoju dužnost upravnog časnika ili kasnije visokog civilnog službenika mora obavljati savjesno. On je samo jedan od primjera časnika koji su prije razvojačenja Vojne krajine i nakon njega dali doprinos organiziranju i funkcioniranju uprave u sjevernoj Hrvatskoj nakon ukidanja feudalnih odnosa. Budisavljević je osim toga samostalno ili uz ishodu potporu vlade u Zagrebu uspijevaao na teritorijima nad kojima je bio upravno nadležan graditi ceste i komunalnu infrastrukturu, potpomagati razvoj

školstva, graditi školske zgrade, sudjelovati u kulturnim zbivanjima i sl. Zbog svog postupanja i djelovanja očigledno je stjecao i simpatije stanovništva. Njegova su djelovanja bila modernizacijski usmjerena, ali su bila ograničena financijskim mogućnostima. Sam opisuje svoja nastojanja da dobije financijsku potporu za svoje planove obilazeći nadležstva u Zagrebu, zbog čega je (kao ličko-krbavski župan) nazvan "ličkim prosjakom". No, ograničenja nigdje u memoarima ne objašnjava lošim financijskim položajem Hrvatske pod nagodbenim režimom pod kojim je veći dio poreskih prihoda Hrvatske ostajao u ugarskoj riznici.

Ovdje treba spomenuti i tezu koja se provlači u pojedinim djelima, da je Budisavljević upravo zbog svoga "dvojnog identiteta" u mladosti zanemarivan, da je zbog toga "ispao iz uskih, tzv. nacionalnih historija književnosti i antologija."¹²⁶ Tu činjenicu "dvojnosti" je jasno istakao Pasarić u predgovoru Budisavljevićeva djela "S ličke grude" gdje ističe da Budisavljević pripada i Hrvatima i Srbima (da je "i naš i vaš"), a o čemu govori i Horvat.¹²⁷ Očigledno da ga ni hrvatska ni srpska književnost nisu smatrala dovoljno "svojim". Teško je suditi o takvim ocjenama i razlozima takvog književnog zanemarivanja (posebno zbog prevlasti jugoslavenske paradigme tijekom 20. stoljeća), no smatram da se ipak radi o dometu njegova književnog djela, koja nisu mogla pratiti nova strujanja u književnosti moderne i njihov snažan ulazak u hrvatsku književnost. Budisavljevićeva proza je i dalje ostajala zatvorena u starim legendama i pričama svoga ličkog podneblja, regionalnog značaja. Njegova tehnika pripovjedanja, stilske osobine i duh narodnog pripovjedača nije se mijenjao od prve pripovijesti "Petar Gavran" objavljene u Vijencu 1869. godine. Kao takav nije dobivao ni značajniju pažnju književnih istraživača. Njegova politička djelatnost bila je slabo poznata, ali nije mogla biti razlogom zanemarivanja takve vrste.

I sami memoari su napisani u stilu čistog nizanja događaja, bez dubljeg ulaženja u suštinu stvari i političke procese, ali i kao takvi vrijedan su izvor za promatranje političkih i drugih događanja u lokalnim sredinama (Ruma, Bjelovar, Gospić) gdje su takvi izvori vrlo dragocjeni.

Memoari Budislava Budisavljevića pl. Prijedorskog, hrvatskog i srpskog političara i književnika iz Hrvatske i Slavonije, zapisi su u kojima je Budisavljević

¹²⁶ J. HORVAT, 1965, 55,

¹²⁷ J. HORVAT, 1965, 55. Budisavljević, Turić, Draženović, *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, 1963, 13. U Gospiću je 1968. u organizaciji ogranka Matice hrvatske Gospić podignuta spomen – ploča B. Budisavljeviću na mjestu Muzeja Like, koji je nekad bio zgrada Ličko-krbavske županije gdje je Budisavljević 12 godina stolovao i napisao većinu svojih pripovjedaka. Zanimljivo da je na ploči trebalo pisati da je Budisavljević hrvatski književnik, no na sugestiju njegova sina Julija (kirurga) ostalo je samo književnik. Julije Budisavljević je u svom pismu J. Derossiju, predsjedniku ogranka MH u Gospiću napisao da je njegov otac bio i "hrvatski i srpski književnik." J. DEROSI, 2004, 893.

tematizirao opise, prikaze suvremenika, te drugih raznih događaja iz mnogih gradova u Hrvatskoj i Slavoniji gdje je službovao. U početku memoara opisuje svoje mladenaštvo i zrelo doba, zatim povijesna zbivanja u kojima je uglavnom, kao podžupan ili veliki župan sudjelovao. U njima je Budisavljević obuzet svojom osobom i patrijarhalnim životom obitelji, narodnim običajima, zavičajem i profesijom. Prema Zapisima I. Kršnjavog, Budisavljević je sa svojom brojnom obitelji živio uz neznatni prihod te je odavao sliku dobrog upravnog činovnika "koji zna svojim domom dobro upravljati."¹²⁸ Budislav Budisavljević je u proteklom periodu u znanosti uglavnom promatran kroz povijest hrvatske književnosti,¹²⁹ te su i svi podatci o njemu većinom usmjereni na njegovo književno djelovanje, dok je njegova politička djelatnost tek rijetko i sporadično analizirana. Ovim memoarima pokušali smo otkloniti tu zapreku. Premda napisane prije više od 90 godina, "Pomenci iz moga života" još uvijek su zanimljivo štivo te dragocjen prinos razvoju hrvatske političke memoarske književnosti.

Arhivski izvori

Hrvatski državni arhiv (HDA), fond - Predsjedništvo Zemaljske vlade, (PRZV), (1884-1902.)

Nacionalna sveučilišna knjižnica - Zbirka rukopisa - korespondencija (NSK-ZRK), R 4610 b, Budisavljević-Jagić.

Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, 81/1 – 1963, rukopis memoara "Pomenci iz moga života" B. Budisavljevića.

Ostavština obitelji Rojc, rukopis Memoari "Oko mene" Milana Rojca, u privatnom vlasništvu.

Literatura

Vladimir ANIĆ, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb, 1994.

Mato ARTUKOVIĆ, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova: (Srbobran 1884-1902)*, Zagreb, 1991.

Mato ARTUKOVIĆ, *Srbi u Hrvatskoj: (Khuenovo doba)*, Slavonski Brod, 2001.

Mile BOGOVIĆ, Formativna polazišta ličkog identiteta, *Identitet Like: korijeni i razvitak*, (ur. Željko Holjevac), knjiga 1, Zagreb-Gospić, 2009, 37-43.

Ivan BOJNIČIĆ, *Der Adel von Kroatien und Slavonien*, Nürnberg, 1899.

Budisavljević, Turić, Draženović, Pet stoljeća hrvatske književnosti (predgovor Josip Čelar), Matica hrvatska, knj. 56, Zagreb, 1963.

¹²⁸ I. KRŠNJAVI, 1986, 147.

¹²⁹ Budisavljević je pisac prve biografije o znanstveniku Nikoli Tesli, svojem daljnjem rođaku s majčine strane, napisanoj 1898. godine. M. MATIĆ, Tesla. Svojetanja, poreklo, političke igre, otvorena pitanja, *Botunja*, 2006, 12-19. Dijelovi iz rukopisa su objavljeni i u članku Ćirila Petešića "Tesla – vizionar, rodoljub, čovjek", *Vjesnik*, 21. III 1976.

- Budislav BUDISAVLJEVIĆ, *Književno cvijeće Lavoslava Vukelića*, Zagreb, 1882.
- Budislav BUDISAVLJEVIĆ, Recimo koju o Franu Kurelcu (O 30. obljetnici smrti njegove), *Grada za povijest književnosti Hrvatske*, knjiga 4, JAZU, Zagreb, 1904, 1-68.
- Budislav BUDISAVLJEVIĆ, *S ličke grude* (predgovor Janka Pasarića), Zagreb, 1913.
- Budislav BUDISAVLJEVIĆ-PRIJEDORSKI, *Iz staroga zavičaja*, knjige Matice srpske, br. 45 (predgovor Milan Budisavljević), Novi Sad, 1914.
- Budislav BUDISAVLJEVIĆ-PRIJEDORSKI, *Iz mojih uspomena*, Zagreb, 1918.
- Leko BUDISAVLJEVIĆ, *Pleme Budisavljevića u Gornjoj krajini*, Novi Sad, 1890.
- Josip ČELAR, Bude Budisavljević (Prigodom 120. godišnjice rođenja), *Riječka revija*, br. 4, travanj 1963, Rijeka, 274-279.
- Milivoj ČOP, *Riječko školstvo (1848-1918)*, Rijeka, 1988.
- Marko ČULJAT, *Ričnik ličke ikavice*, Gospić, 2004.
- Julije DEROSI, Gospićka ljudikanja (Jungov velebitski tunel i papa Pavao VI.; Obitelj Iveković; Zastupnik i pukovnik Ivan Murković; Okinava i drug Tito; Profesor Mate Hraste i lička zdravica; Punokrvni profesor Zdenko Škreb; Čiji je književnik Bude Budisavljević; Miroslav Kraljević u Gospiću; Biskup Pavlišić u domu JNA; Podobni i nepodobni zajedno u crkvi; Kako je Dragutin Tadijanović postao Stevo), *Forum: mjesečnik Razreda za književnost Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, god. 43, knj. 75[76!], br. 7/9 (srpanj/rujan), 2004, 883-900.
- Zdravko DIZDAR, Velikosrpska politika prema Lici u 19. i 20. stoljeću, *Identitet Like: korijeni i razvitak*, knjiga I, (ur. Željko Holjevac), Zagreb-Gospić, 2009, 615-702.
- Milan DRAGIČEVIĆ, *Refleksi jata u današnjim ličkim govorima*, Beograd, 1980.
- Branko DRECHSLER, Iz ostavštine Frana Kurelca, *Grada za povijest književnosti hrvatske*, JAZU, knjiga 8, Zagreb, 1915, 63-142.
- Svetozar GEORGIJEVIĆ, Lika u našoj književnosti i kulturi, *Glasnik Jugoslavenskog profesorskog društva*, XIX, br. 10, Beograd, juni 1938, 740-746.
- Mirjana GROSS, O društvenim procesima u sjevernoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća, *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća*, Zagreb, 1981, 343-372.
- Josip HORVAT, *Hrvatski panoptikum*, Zagreb, 1965.
- Željko HOLJEVAC, Ličko-krbavska županija u identitetu Like, *Zbornik identitet Like: korijeni i razvitak*, knjiga I, Institut Ivo Pilar – Područni centar Gospić, 2009, 427-465.
- Miroslav HROCH, *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi*, Zagreb, 2006.
- Hrvatska planinarska književnost: antologija-biografski leksikon* (sastavio Željko Poljak), Zagreb, 1994.
- William M. JOHNSTON, *Austrijski duh. Intelektualna i društvena povijest 1848.-1938*, Zagreb, 1993.
- Martin KAMINSKI, Budislav Budisavljević pl. Prijedorski, *Hrvatski biografski leksikon*, 2, Bj-C, Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1989, 434-435.

- Željko KARAULA, The 1888 Bjelovar affair: the theory behind the (Yugo)slavic idea and the unification of churches, *Transcultural studies*, vol. 2-3, (2006-2007), Melbourne, 95-107.
- Željko KARAULA, Izvod iz korespondencije Svetozara Pribičevića i Augusta Košutića (1933.-1936.), *Ljetopis srpskog kulturnog društva Prosvjeta*, Zagreb, 2008, 60-88.
- Karl KASER, *Slobodan seljak i vojnik*, sv. I, Zagreb, 1997.
- Julije KEMPF, *Požega. Zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slobodnog i kraljevskog grada Požege i Požeške županije*, Požega, 1910.
- Nikolina KONJEVIĆ, Vojnik i pjesnik, Bude Budisavljević, *Ljetopis srpskog kulturnog društva Prosvjeta*, Zagreb, 2006, 362-373.
- Korespondencija Rački-Strossmayer*, knjiga 1, Zagreb, 1928.
- Vinko KRIŠKOVIĆ, *Izabrani politički eseji* (predgovor Dubravko Jelčić), Zagreb, 2003.
- Vasilije KRESTIĆ, *Grada o Srbima u Hrvatskoj i Slavoniji 1848.-1914*, svezak 1., Beograd, 1995.
- Izidor KRŠNJAVI, *Zapisci*, knjiga I., Zagreb, 1986.
- Juraj LOKMER, Zaboravljeni misionar – Marin Davorin Krmpotić, *Hrvatski iseljenički zbornik*, Zagreb, 2001, 266-272.
- Ljubomir MARAKOVIĆ, *Hrvatska književna kritika*, Zagreb, 1935.
- Milovan MATIĆ, *Tesla. Svojananja, poreklo, političke igre, otvorena pitanja*, Botunja, 2006.
- Stjepan MATKOVIĆ, *Čista stranka prava (1895.-1903.)*, Zagreb, 2001.
- Mladen MEDAR, , Bjelovarska afera 1888. godine u svjetlu lokalnih izvora, *Bjelovarski zbornik*, 4-5, Bjelovar, 1994/95, 31-40.
- Aleksandra MURAJ, Odnos građanstva spram narodne nošnje i seljačkoga tekstilnog umijeća, *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, Vol. 43, br. 2, 2006, 7-40.
- Lika i Ličani u hrvatskom jezikoslovlju* (ur. Marko Samardžija), Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2003.
- Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, 1, A-Bzu, Zagreb, 1977.
- Stjepan PAVIČIĆ, Seobe i naselja u Lici, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, br. 41, Zagreb, 1962, 5-330.
- Dragutin PAVLIČEVIĆ, *Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj*, Zagreb, 1980.
- Martin POLIĆ, *Ban Dragutin grof Khuen Hedervary i njegovo doba*, Zagreb, 1901.
- Prigodni govori* (sabradio i priredio Vjekoslav Klemmen ravnajući učitelj u Grubišnom Polju), knjiga 1, Bjelovar, 1888.
- Tatjana RADAUŠ, Budisavljevići, *Hrvatski biografski leksikon*, 2, Bj-C, Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1989, 432.
- Tihomir RAJČIĆ, Srpski list (glas) o hrvatskoj politici u banskoj Hrvatskoj 80-tih godina 19. stoljeća, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, 2003, 943-960.
- Ljerka RACKO, Pozadina sukoba oko isticanja srpske zastave u Hrvatskoj na prijelazu iz XIX u XX stoljeće, *Radovi - Zavod za hrvatsku povijest*, vol. 27, 1994, 115-126.
- Drago ROKSANDIĆ, *Srbi u Hrvatskoj: od 15. stoljeća do naših dana*, Zagreb, 1991.

- Drago ROKSANDIĆ, *Srpska i hrvatska povijest i "nova historija"*, Zagreb, 1991.
- Nives RUMENJAK, Čelni ljudi u novčanim zavodima Banske Hrvatske 1900. - osvrt na srpsku elitu 1882.-1900.godine, *Povijesni prilozi*, br. 18, Zagreb, 1999, 161-239.
- Nives RUMENJAK, Počeci gospodarske modernizacije: srpska financijska elita na prijelomu stoljeća u Hrvatskoj, *Dijalozi povjesničara – istoričara*, 5, Zagreb, 2001, 281-303.
- Nives RUMENJAK, *Srpski zastupnici u Banskoj Hrvatskoj: okvir za kolektivnu biografiju 1881. – 1892.*, Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, Zagreb, 2003.
- Nives RUMENJAK, *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća: uspon i pad srpskoga kluba*, Zagreb, 2005.
- Nives RUMENJAK, Nacionalni sentiment i akumulacija kapitala: projekt "Srpske banke u Zagrebu" na prijelomu stoljeća, *Ljetopis Srpskog kulturnog društva "Prosvjeta"*, 10, 2005.(a), 151-163.
- Éva SOMOGYI, *Hrvatska u zajedničkom sustavu, Hrvatsko-mađarski odnosi 1102–1918*, Zagreb, 2004, 263-268.
- Stenografski zapisnici sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, petogodište 1892-1897*, sv. II, 1893, Zagreb, 1894.
- Vladimir STOJANČEVIĆ, Književnik Petar Preradović u policijskim izvještajima 1846. godine, *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj*, Beograd, 1989, 325-326.
- Milan ŠENOVA, Iz ostavštine Augusta Šenoeg, *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knjiga 19, Zagreb, 1950, 89-104.
- Miroslav ŠICEL, *Hrvatski književni obzori, eseji i studije*, Zagreb, 1997.
- Miroslav ŠICEL, *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća*, knjiga 1, Zagreb, 2004.
- Dinko TOMAŠIĆ, *Društveni razvitak Hrvata: rasprave i eseji*, Zagreb, 1997.
- Janez TRDINA, *Bachovi husari i ilirci - sjećanja iz njihovih profesorskih godina u Hrvatskoj, 1853-1867*, Zagreb, 1980.
- Mirko VALENTIĆ, *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849-1881*, Zagreb, 1981.
- Adolf VEBER, *Viekopis Frana Kurelca, Rad JAZU*, knjiga XXIX, Zagreb, 1874, 160-205.
- Zlatko VINCE, *Putovima hrvatskog književnog jezika*, Zagreb, 2002.
- Branko VODNIK, *Divni umiljatnik iz Bjelopolja, (predgovor knjizi Iz njihovih uspomena)*, III-IX, Zagreb, 1918.
- Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, *Županijsko uređenje u posljednjoj fazi postojanja (1881-1918.)*, *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996, 99-112.
- Ignjo ZLOKOVIĆ, Iz drugog krivošijskog ustanka, *Istorijski zapisi*, 10, XIII, 1-2, 1957, 316-319.
- Drago ŽUPARIĆ-ILJIĆ – Andrija MATIJEVIĆ, *Rođen sam gdje se sije rđa, a junaci niču: relevantnost biografije Marijana Matijevića u raspravi o višestrukim identitetima Like, Identitet Like: korijeni i razvitak*, (ur. Željko Holjevac), knjiga 2, Zagreb-Gospić, 2009, 639-657.

ADDITIONS FOR THE BIOGRAPHY OF BUDISLAV pl. BUDISAVLJEVIĆ-PRIJEDORSKI
WITH THE HELP OF HIS UNPUBLISHED MEMOIRS
"MOMENTS FROM MY LIFE"

Summary

The paper along with the help from the handwritten memoirs of Budislav Budisavljević Prijedorski *Pomenci iz moga života* which are kept in the archives of the Institute for the History of Croatian Literature, Theatre and music HAZU in Zagreb, archival sources, newspapers and literature, make additions to his biography. The life and political journey of Budislav Budisavljević-Prijedorski is roughly divided into two parts in the paper. The first part covers his youth, when the young Budisavljević as pupil of Kurelac and tough populist with his own literary work and friendly connections with Croatian writers supported their political and cultural work, and involved himself in politics, he began working on raising awareness of the people and the improvement of their economic opportunities, confronting the invading Germanism and Hungarianism. The second part covers the period of his life when Budisavljević left his career as a Krajina administrative officer and as a young deputy governor in Syrmia, and later as a chief governor under the Khuen regime in three Croatian counties (Bjelovar-Križevci, Lika-Krbava and Zagreb) he moved within the framework of the official Hungarian regime in the then Triune Kingdom as a typical "Khuenian". His concerns for national definition in the memoirs are clearly illustrated in the first part of his life, later he accepted Serbian national feeling, since the Yugoslavian ideology was the closest, which he clearly embraced in the older days. The memoirs of Budislav Budisavljević pl. Prijedorski Croatian and Serbian politician and writer are autobiographical annals in which Budisavljević apart from descriptions of the political situations dealt with contemporary accounts, and other various events from many towns in Croatia and Slavonia where he served. At the beginning the memoirs describe his adolescence and adulthood, then the historical events in which he mainly served as a deputy or chief governor. In them Budisavljević is engrossed in his own personal and patriarchal family life, folk customs, native land and profession. Ultimately it can be concluded that Budisavljević's memoirs are non-critical of his actions, but despite this subjective view his memoirs are an important contribution to the understanding of 19th century Croatian history, especially on local levels, mostly in areas of the once Lika-Krbava County.

Keywords: Budislav Budisavljević-Prijedorski, Lika, Bjelovar, Gospić, Military Border, "Khuenian Serbs"